

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
FOLKLOR İNSTİTUTU**

Əlyazması hüququnda

NİZAMİ MURAD oğlu MƏMMƏDOV

**MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜ AZƏRBAYCAN ŞEİRİ
VƏ FOLKLOR**

**5719.01– Folklorşünaslıq
5716.01–Azərbaycan ədəbiyyatı**

**Filologiya üzrə elmlər doktoru elmi dərəcəsi almaq
üçün təqdim edilən dissertasiyanın**

A V T O R E F E R A T I

BAKI - 2018

Dissertasiya işi AMEA Folklor İnstitutunun “Folklor və yazılı ədəbiyyat” şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi məsləhətçi: **İsa Əkbər oğlu Həbibbəyli,**
AMEA-nın həqiqi üzvü, əməkdar elm xadimi, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Rəsmi opponentlər: **Teymur Həşim oğlu Kərimli,**
AMEA-nın həqiqi üzvü ,
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Məmməd İrac oğlu Əliyev,
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Cəlal Əbil oğlu Qasımov,
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Aparıcı müəssisə: Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
“Azərbaycan və dünya ədəbiyyatı” kafedrası

Müdafiə “__” _____ 2018-ci il saat “__”-da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən FD.01.201 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1001, Bakı şəhəri, 8-ci Kiçik Qala döngəsi, 31, AMEA Folklor İnstitutu.

Dissertasiya ilə AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat “__” _____ 2018-ci ildə göndərilmişdir.

Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent:

Afaq Xürrəm qızı Ramazanova

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Folklor və yazılı ədəbiyyatın əlaqəsi bütün dövrlərdə ədəbi-nəzəri fikrin aktual problemi olsa da, bu məsələ daha çox XX əsrin əvvəllərindən öyrənilməkdədir. Azərbaycan folklorşünaslığında problemin elmi-nəzəri baxımdan ümumiləşdirilməsinə milli marağın artması ilə folklor və yazılı ədəbiyyatın tədqiqi məsələləri də genişlənmiş, bu sahədə bir sıra tədqiqat əsərləri yazılmışdır. Lakin müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyasının xalq yaradıcılığı ilə əlaqəsinin öyrənilməsinə yeni başlanılıbdir.

1991-ci ilin oktyabr ayının 18-də Azərbaycan Ali Sovetinin sessiyası Dövlət Müstəqilliyi haqqında Konstitusiyaya Aktı qəbul etdi. Bu, xalq tərəfindən böyük coşğu ilə qarşılandı və bütün sahələrdə olduğu kimi, ədəbiyyat aləmində də dönüşə səbəb oldu. Müxtəlif tendensiyalar, mövzu, problematikalar dəyişikliyi, poetik axtarışlar başladı. Poeziyada ağlamaq, sızlamaqla başlanan tendensiya böyük şairimiz Məmməd Arazın “Ata millət, ana millət, ağlama!”¹ çağırışı ilə istiqamətini dəyişirdi, daha çox tarixi keçmiş üz tutdu, qəhrəmanlıq ənənələrinin xatırlanması, “Koroğlu”, “Dədə Qorqud” obraz və motivlərinin gündəmə gətirilməsi ilə nəticələndi.

Milli-mənəvi düşüncə folklorun mühüm aspektlərindən biri olub problemin əsasında dayanan ümumnəzəri məsələdir. Xalqın azadlıq arzusu, istək və ümidlərinin nağil, əfsanə, mifoloji mətn və dastanlardan yazılı ədəbiyyata transformasiyası XX əsrdə olduğu kimi müstəqillik dövründə özünü bariz şəkildə göstərməyə başladı. Müstəqillik dövründə yazıb-yaradan şairlərdən elə birinə rast gəlmək mümkün deyil ki, poeziyasında bu və ya digər dərəcədə folklorlardan faydalanmamış olsun.

“Müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyası və folklor” mövzusu zəngin bədii fonda və məzmunu malik, folklorşünaslığın qarşısında duran ciddi, mürəkkəb elmi problemdir. Folklorun müstəqillik dövrü poeziyasına konkret daxil olma tarixi məlum olsa da, əslində bu problemin öyrənilməsinə daha keçmiş zamanlardan başlamaq lazım gəlir. Belə ki, folklor hər bir xalqın bədii düşüncəsində milliliyin əsas forma və məzmun səviyyələrini təşkil edir. Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatında da onun xüsusi yeri və rolu vardır. Azərbaycan ədəbiyyatının folklorla bağlılığı “ədəbiyyat-folklor” münasibətləri kontekstində zamanla müxtəlif araşdırmaların predmetini təşkil etsə də, “müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı və folklor” mövzusu öz monoqrafik həllini tapmamış problem olaraq qalmaqdadır.

Müstəqillik dövrü Azərbaycan şeiri və folklor mövzusunun bu günə qədər fundamental şəkildə öyrənilməməsi tədqiqat işinin, demək olar ki, bu sahədə

---

¹ Araz M. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb, 2010, s.591

aparılan ilk fundamental elmi iş kimi əhəmiyyətini daha da artırır. Təbii ki, müasir Azərbaycan poeziyası haqqında çox yazılıb, geniş tədqiqatlar aparılıb. Lakin müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirində folklorun yeri araşdırılmamış qalmışdır. Xalq yaradıcılığının müasir poeziyaya gətirdiyi ənənəvi və milli dəyərlər və bunun nəticəsində şeirimizin inkişaf perspektivlərinin kompleks şəkildə öyrənilməsi Azərbaycan folklorşünaslığının qarşısında duran ən aktual problemlərdən biri kimi tədqiqatın əsas prioritetinə çevrilmişdir.

Beləliklə, müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirində folklor probleminin araşdırılması aşağıdakı nəzəri tezlərlə aktuallaşır:

– Müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyası bütün poetik məkan-zaman göstəriciləri üzrə bu və ya digər şəkildə müstəqillik hərəkatı ilə bağlıdır. Bu da öz növbəsində bu dövr poeziyasını milli düşüncənin oyanışını şərtləndirən milli ictimai şüur arxetipləri ilə əlaqələndirir. Həmin arxetiplərin milli düşüncənin potensialı kimi qorunduğu, yaşadığı və zamanla aktuallaşdığı milli şüur sahəsi folklorudur.

– Folklor motivləri müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirində öz poetik kəmiyyət, keyfiyyət göstəriciləri ilə fasiləsiz poetik düşüncə xəttini təşkil edir. Folklor motiv və obrazları müstəqillik dövründə milli kimliyin bilavasitə ifadə formasına çevrilir, poeziyada xalqın milli enerjisini hərəkətə gətirən davranış formulları kimi təbliğ olunur.

– Sovet ideologiyasının xalq, millət, milliyyət anlayışlarını, xalqların ərazi və milli kimliklərini öz məkrli siyasətinə uyğun olaraq qəsdən dolayışa salması ucbatından öz milli müstəqilliklərini əldə etmiş xalqlar keçid dövründə milli xarakterli çoxsaylı problemlərin girdabına yuvarlanırlar. Bu prosesdə folklor milli özünüdərkən, milli kimliyin oriyentasiyasının kompası rolunu oynayaraq, milli həyatın müxtəlif sahələrində, o cümlədən poeziyada milli özünüaxtarışın vasitəsinə çevrilir.

– Müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyasında folklor motivlərinin aktuallaşması folklorlarda konservasiya olunan milli kimlik simvollarının, etnik-mental obrazların, milli arxetiplərin şeirimizdə aktivləşməsi ilə müşayiət olunur. Bu da öz növbəsində folklor motivlərini müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirində xüsusi poetik məzmun və koloritə malik bədii fenomenə çevrir.

– Müstəqil dövlət quruculuğunun ideoloji-poetik əsasını təşkil edən milli poeziya folklorunda yaşayan dövlətçilik arxetiplərini milli bədii düşüncədə aktivləşdirməklə folkloru milli dövlət quruculuğunun ideoloji potensialı kimi təsbit və təsdiq edir.

– Folklorun müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirində bu tezlərlə müəyyənləşən və şərtlənən rolu “Müstəqillik dövrü Azərbaycan şeiri və folklor”

mövzusunun aktual elmi problem kimi həllini Azərbaycan folklorşünaslığının təxirəsalınmaz vəzifəsinə çevirir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın *obyektini* 1990-2016-cı illərdə çap olunmuş şeir kitabları, “Azərbaycan” və “Ulduz” jurnallarında dərc olunan şeirlər, M.Araz, B.Vahabzadə, Z.Yaqub, N.Kəsəmənli, M.Aslan, R.Behrudi, F.Qoca, İ.Sadıq, K.Qədim, S. Rüstəmxanlı, M.Yaqub, R.Rövşən, A.Cəmil və b. şairlərin yaradıcılığı, *predmetini* “müasir Azərbaycan şeirində folklor” probleminin yeni elmi-nəzəri əsaslar, baxışlar kontekstində öyrənilməsi təşkil edir.

Araşdırmanın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın qarşısında duran əsas məqsəd “müstəqillik dövrü Azərbaycan şeiri və folklor” probleminin araşdırılmasıdır. Dissertasiyada bu əsas məqsədin aşağıdakı istiqamətlərdə öyrənilməsi bir vəzifə kimi nəzərdə tutulmuşdur:

- “Müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirində folklor” probleminin müasir poeziyada “Kitabi-Dədə Qorqud” ənənələri əsasında araşdırılması;
- “Müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirində folklor” probleminin müasir şeirdə “Koroğlu” eposu ənənələri əsasında araşdırılması;
- “Müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirində folklor” probleminin “milli istiqlal düşüncəsi və folklor” kontekstində araşdırılması;
- “Müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirində folklor” probleminin ritual-mifoloji simvollar kontekstində araşdırılması və s.

Göstərilən istiqamətlər dissertasiyanın qarşısında duran başlıca məqsədin həyata keçirilməsinə xidmət etməklə problemin həllini öz əsas kütləsində əhatə edir.

Tədqiqatın elmi yenilikləri. Dissertasiyada “Müstəqillik dövrü Azərbaycan şeiri və folklor” problemi yeni elmi-nəzəri əsaslar və baxışlar kontekstində araşdırılaraq mühüm elmi yeniliklər əldə edilmişdir. Onları, təqribən, aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Müasir Azərbaycan şeirində “Kitabi-Dədə Qorqud” ənənələri zamanla filoloji-folklorşünaslıq araşdırmalarında tədqiqat predmeti olsa da, “Dədə Qorqud” eposu ilk dəfə bu dissertasiyada:

- müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirinin arxetipik əsası,
- müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirinin poetik simvollarının potensialı,
- müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirinin bədii-poetik qalıblarının folklor modeli,
- müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirinin bədii ritmini oğuz poetik metrikası ilə müəyyənləşdirilən və şərtləndirilən arxaik vəzn-ölçü sistemi,
- müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirinin obrazlar sisteminin ilkin arxetiplər qaynağı,

– müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirinin janr yaddaşının formalaşdıran mental-milli arxisemlər potensialı kimi tədqiq olunmuşdur.

2. Müasir Azərbaycan şeirində “Koroğlu” eposu ənənələri də müəyyən filoloji kontekstlərdə öyrənilsə də, “Koroğlu” dastanı ilk dəfə bu dissertasiyada:

– müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirində qəhrəmanlıq emosiyasının əsas qaynaqlarından biri;

– müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirində qəhrəmanlıq motivinin əsas laylarından biri;

– müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirinin heca vəznə ilə müəyyənləşən strukturunun əsas qaynaqlarından biri;

– müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirində qəhrəmanlıq simvollarının real tarixi potensialı ilə müəyyənləşən qaynağı;

– müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirinin ruhani potensialı;

– müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirinin sintaqmatik-millə nidalər, etnopoeetik çağırışlar qaynağı və s. kimi tədqiq olunmuşdur.

3. Müstəqillik dövrü Azərbaycan şeiri ilk dəfə bu dissertasiyada istiqlal mücadiləsi və folklor kontekstində tədqiqatə cəlb olunaraq, poeziyanın millə istiqlalın özünüifadə formalarından biri kimi folklor qaynaqları üzə çıxarılmışdır.

4. Müstəqillik dövrü Azərbaycan şeiri ilk dəfə bu dissertasiyada ritual-mifoloji arxetiplər baxımından tədqiqatə cəlb olunmuş, tədqiqatın obyektə olan poetik material ritual-mifoloji simvollar, millə özünüifadənin folklorla qaynaqlaşan davranış formullarının canlı poetik izləri və s. baxımından öyrənilmişdir.

Əlbəttə, burada qeyd olunanlar dissertasiyada əldə olunmuş yenilikləri detallarına qədər əhatə etməsə də, ümumi istiqamətləri göstərir.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları. Tədqiqatda müasir poeziya və folklor münasibətləri nəzəri-tipoloji və tarixi müqayisəli təhlillər əsasında araşdırılmışdır. Problemə müxtəlif yanaşmalar folklorun zaman-zaman şeirimizə təsiri, tarixən müxtəlif obraz və motivlərin, ideyaların folklorlarda və müasir poeziyada öyrənilməsi ilə onların müqayisəsini tələb edir. Müstəqillik dövrü poeziyasının folklorla qarşılıqlı əlaqəsinin öyrənilməsi Azərbaycan ədəbiyyatının gələcək perspektivlərinin praktik mexanizminin inkişafına müsbət təsir etməklə yanaşı, eyni zamanda folklor tarixinin yazılmasında istifadə edilə bilən əsaslı mənbəyə çevrilməkdədir.

Tədqiqatda nəzəri-metodoloji baza kimi folklor və yazılı ədəbiyyat münasibətlərinin öyrənilməsi sahəsindəki elmi təcrübədən, dünya elmindəki uğurlardan istifadə edilmişdir. Araşdırmanın nəzəri-metodoloji bazası əsas üç istiqamətə əhatə edir:

Birincisi, Azərbaycan ədəbi-nəzəri fikir tarixində “ədəbiyyat-folklor” problemi ilə bağlı uzun onilliklər ərzində formalaşmış nəzəri-metodoloji təcrübə;

İkincisi, “ədəbiyyat-folklor” problemi ilə bağlı dünya nəzəri-metodoloji təcrübəsi;

Üçüncüsü, müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatının bədii mətn bazasının təhlilinin verdiyi nəzəri təcrübə.

Tədqiqatın nəzəri-təcrübü əhəmiyyəti. İşin nəzəri əhəmiyyəti ondan “yazılı ədəbiyyat və folklor” problemi üzrə aparılacaq tədqiqatlarda istifadə imkanları, praktiki əhəmiyyəti isə bu işdən ali məktəblərin filologiya fakültələrində dərs vəsaiti kimi istifadə imkanları ilə müəyyənləşir.

Tədqiqatın aprobeiasyası. Dissertasiya işi AMEA Folklor İnstitutu “Folklor və yazılı ədəbiyyat” şöbəsində yerinə yetirilmişdir. Dissertasiyanın əsas məzmunu, yenilikləri və əldə olunmuş başlıca nəticələr müəllifin kitablarında, ölkə və ölkə xaricində nəşr olunan elmi orqanlarda çap olunmuş məqalələrində öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya giriş, dörd fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyatın siyahısından ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “**Giriş**” hissəsində mövzunun aktuallığı, tədqiqatın obyekt, predmeti, məqsədi, vəzifələri, elmi yeniliyi, nəzəri-metodoloji əsasları, praktiki əhəmiyyəti, aprobeiasyası və quruluşu barədə məlumat verilir.

Dissertasiyanın I fəslı “**Kitabi-Dədə Qorqud**” ənənələrinin müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirinin poetik struktur sistemindəki yeri və rolu” adlanır və altı yarım fəsildən ibarətdir. Tədqiqatın bu fəslinin problemi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edən bir məqamı qeyd edək ki, “Kitabi-Dədə Qorqud” və Azərbaycan poeziyası, o cümlədən müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirində “Dədə Qorqud” ənənələri məsələsinə bizim bu tədqiqatımıza qədər də toxunulmuşdur. Bu tədqiqatlarda müasir Azərbaycan poeziyasında “Kitabi-Dədə Qorqud” obraz və motivləri mövzusu faktoloji baxımdan, demək olar ki, bütövlükdə əhatə olunmuşdur. Odu ki, tədqiqatımızın bu fəslində müasir Azərbaycan şeirində “Kitabi-Dədə Qorqud” ənənələrinin hansı obraz və motivlər səviyyəsində mövcudluğunu araşdırmaq tam səmərəsiz olardı. Bu iş bizə qədərki tədqiqatlarda qismən də olsa, öz əksini tapmışdır. Odu ki, biz problemə onun işlənməmiş, toxunulmamış tərəflərindən yanaşmağı məqsədəuyğun hesab edirik. Bu, “**Kitabi-Dədə Qorqud**” ənənələrinin müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirinin poetik struktur sistemindəki yeri və rolunun funksional semantikasının tədqiqidir.

Bu yanaşmanın əsaslarını aşağıdakılar təşkil edir:

1. İlk növbədə müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyası ayrı-ayrı müəlliflər və bədii mətnlər səviyyəsində deyil, bütöv **poetik sistem** şəklində götürülür;

2. Bu poetik sistem, sadəcə, onu təşkil edən müəlliflər və bədii mətnlərin kəmiyyət sistemi kimi deyil, **poetik struktur sistemi** şəklində ələ alınır. Burada problemin nəzəri baxımdan “poetik sistem” anlayışından “poetik struktur sistemi” anlayışına qədər genişləndirilməsində məqsəd sistemi təşkil edən elementlər arasında struktur əlaqələrinin öyrənilməsidir. Yəni **poetik sistem** müəyyən elementlərdən (bədii mətnlərdən) təşkil olunur. **Poetik struktur sistemi** dedikdə isə artıq sistemi təşkil edən elementlər arasında münasibətlər də əhatə olunur.

3. Burada əsas məsələ funksional semantikanın öyrənilməsidir. **Semantika** – mənə sistemi deməkdir. **Funksional semantika** isə – sistemin elementlərinin necə işləməsi, mənanın necə yaranması deməkdir.

4. “**Kitabi-Dədə Qorqud**” ənənələrinin müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirinin poetik struktur sistemindəki yeri və rolunun funksional semantikasının tədqiqi “milli estetikamızın mötəbər qaynağı olan” “**Kitabi-Dədə Qorqud**” (Heydər Əliyev) eposunun obraz, motiv, ideyalarının müasir Azərbaycan poetik-bədii düşüncəsində necə funksionallaşmasının, yəni müsair bədii düşüncəyə necə təsir etməsinin, bu təsirin hansı üsul və vasitələrlə həyata keçməsinin və ən başlıcası, bununla hansı semantik nəticələrin alınmasının araşdırılması deməkdir. Yəni biz bu fəsildə müasir Azərbaycan şeirini “**Kitabi-Dədə Qorqud**” ənənələri kontekstində donuq yazı hadisəsi kimi deyil, canlı bədii düşüncə, poetik yaradıcılıq prosesi kimi nəzərdən keçirməyi düşünürük.

Birinci fəslin birinci yarımfəsli “*“Dədə Qorqud” eposu görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin baxışları və fəaliyyəti kontekstində*” adlanır.

Sovet dövründə xalq yaradıcılığına münasibət birmənalı deyildi. Dildə xalq hakimiyyəti deyilsə də, xalqın yaratdıqları bəzən zərərli, mürtəcə, xalqın yox, kimlərinə uydurması hesab edilirdi. Belə bir münasibət “**Kitabi-Dədə Qorqud**” dastanlarından da yan keçməmişdi. Hətta, “Moskvanın göstərişinə əsasən respublika başçıları səviyyəsində tənqid atəşinə tutulan 1300 yaşlı “**Dədə Qorqud**” “zərərli” və “mürtəcə” bir əsər kimi 1951-ci ildə yasaq edildi”¹.

Zaman keçdi, dövrən dəyişməsə də, hakimiyyətdə dəyişikliklər oldu. Bu dövrü səciyyələndirən Muxtar Kazımoğlu yazır: “Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi ilk vaxtlardan etibarən folklorə və folklorşünaslığa münasibət müsbət mənada dəyişmişdir. Azərbaycan Elmlər Akademiyası əməkdaşları 1970-80-ci illərdə “**Kitabi-Dədə Qorqud**”, “**Koroğlu**” eposlarını, eləcə də Azərbaycan məhəbbət dastanları, nağıllar, qaravəllilər, lətifələr, atalar sözləri, bayatılar, əfsanə və rəvayətlərdən ibarət topluları təkrar-təkrar nəşr etdirmişlər”².

¹ Qasımov C. “**Kitabi-Dədə Qorqud**” un yasaqlanması. Bakı: Nurlan, 2013, s.47

² Kazımoğlu M. Elmimizin ideya mənbəyinə çevrilən irs / Heydər Əliyev irsi və Azərbaycan folklorşünaslığının aktual problemləri. Bakı: Nurlan, 2013, s. 12

1997-ci ilin aprel ayının 20-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının 1300 illiyi haqqında” fərman verdi və özü də yubiley üzrə Dövlət Komissiyasının sədri oldu. Bu fərmandan sonra həyata keçirilən tədbirlər sözün həqiqi mənasında “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının dünya çapında yenidən doğuluşu və əbədiyyət qazanması hadisəsi kimi dəyərləndirilir. 1998-ci ildə YUNESKO tərəfindən “Kitabi-Dədə Qorqud” ilə bağlı simpoziumun təşkil edilməsi eposun beynəlxalq miqyasda təbliği işinə böyük töhfə oldu. 1999-cu il fevralın 21-də Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyev “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illik yubileyi üzrə Dövlət Komissiyasının tədbirlər planı haqqında” sərəncam imzaladı. Heydər Əliyevin sədrliyi ilə Dövlət Komissiyasının 1999-cu il 16 fevral, 1999-cu il 8 aprel və 2000-ci il 11 mart tarixli üç iclası keçirilmişdir. Ulu öndər “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunu Azərbaycan xalqının tarixi, mədəniyyəti, ədəbiyyatının ən möhtəşəm və parlaq abidəsi adlandıırırdı.

Heydər Əliyev 1999-cu il fevralın 21- də “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun 1300 illik yubileyi üzrə Dövlət Komissiyasının tədbirlər planı haqqında”, 2000-ci ildə isə “Bakıda Dədə Qorqudun heykəlinin qoyulması və “Dədə Qorqud dünyası” tarixi-etnoqrafik kompleksinin yaradılması haqqında” sərəncam verdi.

2000-ci ilin aprel ayında Azərbaycanın Prezidenti Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü və iştirakı ilə Bakıda zirvə tədbiri - “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının 1300 illik yubileyi keçirildi. Heydər Əliyev çıxışlarında Azərbaycan xalqının qabaqcıl dünyagörüşünün formalaşmasında “Kitabi-Dədə Qorqud” rolunu, “Kitabi-Dədə Qorqud” – un yubiley tədbirinin əhəmiyyətini xüsusi olaraq qeyd edirdi.

Heydər Əliyev “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının hazırkı mərhələdə respublikamız üçün çox böyük əhəmiyyət daşıdığını, buradakı qəhrəmanlıq ənənələrinin təbliğinin vacibliyini nəzərə çatdırırdı: “Bizim zəngin tariximiz, qədim mədəniyyətimiz və milli-mənəvi dəyərlərimiz “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunda öz əksini tapmışdır. Bu epos bizim ümumi sərvətimizdir və hər bir azərbaycanlı onunla haqlı olaraq fəxr edə bilər. Dastanın məzmununu, mənasını, onun hər bir kəlməsini hər bir azərbaycanlı məktəbdən başlayaraq bilməlidir. Bu, bizim ana kitabımızdır və gənclik bu kitabı nə qədər dərindən bilsə, millətini, xalqını, vətənini, müstəqil Azərbaycanı bir o qədər çox sevəcəkdir”¹.

Ulu Öndərin bu fikrində onun təkcə “Kitabi-Dədə Qorqud”a deyil, bütövlükdə milli mədəniyyət və ədəbiyyat tariximizə baxışları öz əksini tapmışdır. Heydər Əliyevə görə:

---

¹ Əliyev H. Milli varlığımızın mötəbər qaynağı / “Kitabi-Dədə Qorqud” ensiklopediyası, I c. Bakı: Yeni Nəşrlər evi, 2000, s. 6

1. **“Kitabi-Dədə Qorqud”**, sadəcə, bir dastan, adi bir epos yox, milli tarix və mədəniyyətimizin ensiklopediyasıdır (*“Bizim zəngin tariximiz, qədim mədəniyyətimiz və milli-mənəvi dəyərlərimiz “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunda öz əksini tapmışdır”*).

2. **“Kitabi-Dədə Qorqud”** Azərbaycan xalqının bütün tarixi-mədəni təcrübəsini özündə inikas edən ümummillî dəyərdir (*“Bu epos bizim ümumi sərvətimizdir”*).

3. **“Kitabi-Dədə Qorqud”** xalqımızın ümummillî enerji qaynağıdır (*“Hər bir azərbaycanlı onunla haqlı olaraq fəxr edə bilər”*).

4. **“Kitabi-Dədə Qorqud”** Azərbaycan xalqının dünəni, bugününü və gələcəyinin milli proqramıdır (*“Bu, bizim ana kitabımızdır və gənclik bu kitabı nə qədər dərinlən bilsə, millətini, xalqını, vətənini, müstəqil Azərbaycanı bir o qədər çox sevəcəkdir”*).

Doğrudan da, çox keçmədən zaman özünü bu aspektdən göstərdi. 2004-cü ildə Heydər Əliyev irsinin layiqli davamçısı, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin iştirakı ilə Belçikanın paytaxtı Brüsseldə **“Dədə Qorqud”** abidəsinin açılışı oldu.

2013-cü ildə Bakıda **“Dədə Qorqud”** abidəsi və parkı açıldı. Nəhayət, 2015-ci ilin fevral ayının 20-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin **“Kitabi-Dədə Qorqud”**un alman dilinə ilk tərcüməsi və 200 illiyinin qeyd edilməsi haqqında sərəncamı oldu.

Heç şübhəsiz ki, Ulu Öndərin siyasi və mədəni kursunu ləyaqətlə davam etdirən cənab İlham Əliyevin düzgün siyasi və mədəni fəaliyyəti Dədə Qorqud sevgisi kimi əbədi olacaqdır. Azərbaycan var olduqca Dədə Qorqud yaşayacaqdır. Dədə Qorqud var olduqca Ulu Öndər Heydər Əliyev xatırlanacaq və yaşayacaqdır.

Birinci fəslin ikinci yarımfəslî **““Kitabi-Dədə Qorqud” müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirinin semantik-bədii nüvəsi kimi”** adlanır. Bu yarımfəsilə göstərilir ki, müasir Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının görkəmli nümayəndəsi akademik İsa Həbibbəyli 525-ci qəzetin 09 mart 2015-ci il tarixli sayında **“Kitabi-Dədə Qorqud”** dastanlarının dünya miqyaslı əhəmiyyəti və bu abidənin elm aləminə təqdim edilməsində Henrix Fridrix fon Ditsin əməyini qiymətləndirərək yazır: **“Fikrimizcə, “Dədə Qorqud” aşkar edilib bəyan olunmasaydı, dünya epos-dastan mühitində böyük bir boşluq meydana çıxardı. Dünyada “Dədə Qorqud” dastanlarının yerini doldura biləcək bu səviyyədə başqa bir epos təsəvvür etmək çətinidir”**¹.

Bu fikri aksioma kimi qəbul edirik: “Kitabi-Dədə Qorqud” dünya epos xəzinəsinin nadir şah əsərlərindəndir. Lakin akademik fikrinin onun

---

¹ Həbibbəyli İ. Qorqudşünaslıq elminin genişlənən imkanları, (**“Dədə Qorqud” dastanlarının tapılması-200**) // **“525-ci qəzet”**, 09 mart 2015.

ədəbiyyat tarixinə yeni yanaşma konsepsiyasından irəli gələn alt semantik plan var: Belə ki, “Dədə Qorqud” aşkar edilib bəyan olunmasaydı...”, onda milli filoloji düşüncəmizdə böyük bir boşluq olardı.

Akademik İsa Həbibbəylinin sualına özünün bir sitatı ilə cavab verməyə çalışaq: “Kitabi-Dədə Qorqud” türk dünyasının şifahi ədəbiyyatında müstəsna yeri olan qiymətli bir abidədir. Böyük türk ədəbiyyatşünası Fuad Köprülüzadə demişdir ki, əgər “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarını tərəzinin bir gözüne və türk ədəbiyyatının bütün əsərlərini də o biri gözüne qoysaq, “Kitabi-Dədə Qorqud” ağır gələr. Düşünürəm ki, Köprülüzadə “türk ədəbiyyatını tərəzinin bir gözüne qoysaq” deyəndə həm yazılı, həm şifahi ədəbiyyatı nəzərdə tuturdu. Mənim fikrimcə, “Kitabi-Dədə Qorqud”u tərəzinin bir gözüne qoysaq və dünyanın istər şərq, istərsə də qərb şifahi xalq ədəbiyyatındakı dastanlarının hamısını digər bir gözüne qoysaq, yenə də tərəzinin “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının qoyulduğu gözü ağırlıq təşkil edər¹.

Son yüz ildə xaricdə və ölkə daxilində “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının öyrənilməsi, tədqiqi, təhlili və təbliği ilə bağlı yazılan yüzlərlə elmi əsərlər kimi, eyni zamanda Dədə Qorqud dastanlarının ruhundan qopan çoxlu bədii əsərlər də yazılıb meydana çıxmışdır. Mikayıl Rzaquluzadənin “Dədə Qorqud” boyları üzrə yazdığı “El gücü” hekayələr toplusu, Anarın “Dədə Qorqud” əsəri, xüsusilə 1975-ci ildə bu ssenari əsasında “Dədə Qorqud” bədii filminin çəkilişi bu sahədə ədəbiyyatımızda xeyli bədii əsərlərin yaranmasına təkan oldu. Cənubi Azərbaycanda B.Səhəndin “Sazımın sözü” poeması, Nəbi Xəzrinin “Əfsanəli yuxular” poeması, daha sonra Altay Məmmədovun “Dəli Domrul”, Nəbi Xəzrinin “Burla Xatun”, Bəxtiyar Vahabzadənin “Özümüzü kəsən qılınc”, Kamal Abdullanın “Casus”, Şəmil Sadiqin “Qana qan qarışdı” pyesləri, Kamal Abdullanın “Yarımqıç əlyazma” romanı, Arif Abdullazadənin “Ulu Qorqud”, Rəşid Təhməzoğlunun “Dədəm Qorqud”, Asim Yadigarın “Əgrək və Səgrək” poemaları, Vaqif Aslanın, Nüsrət Kəsəmənlinin, Dilsuzun silsilə şeirləri meydana çıxdı.

Prof.Y.İsmayılova “Dədə Qorqud kitabı” və müasir Azərbaycan ədəbi düşüncəsi” monoqrafiyasının tədqiqat obyektini olaraq bu məsələyə münasibət bildirməklə yazır: “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının Azərbaycan ədəbiyyatına təsiri geniş və hərtərəfli olmuş, milli ədəbi düşüncənin, demək olar ki, bütün növ və janrlarında bu mövzuda əsərlər yaranmışdır. Bu prosesin bu gün də davam etdiyini nəzərə alsaq, tədqiqatın obyektində M.Rzaquluzadə, Ə.Dəmirçizadə, S.Vurğun, B.Vahabzadə, N.Xəzri, Anar, B.Səhənd, K.Abdulla, A.Məmmədov, Ə. Muğanlı,

---

¹ Həbibbəyli İ. Dünya dastan yaradıcılığının şah əsəri / Epos və Etnos Beynəlxalq Elmi Konfransın materialları (06-07 noyabr 2015-ci il, Bakı şəhəri), s. 6

A.Abdullazadə, V.Aslan, T.Elçin, R.Təhməzoğlu, A.Yadigar və başqalarının çələminin məhsulu olan nəsr, dram və nəzm əsərləri durur”¹.

Göründüyü kimi, dastanın təsir dairəsi bütün sahələrdə əks-səda vermiş, bu mövzuda müxtəlif janrlı əsərlərin meydana çıxmasına səbəb olmuşdur. Biz ənənənin davamı olaraq bu yazımızda dastanın poeziyamızdakı yeri və rolunu təhlil edərək müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyasında “Dədə Qorqud”un mövqeyini aydınlaşdırmağa çalışacağıq. Belə ki, bu ənənənin Azərbaycanın bir çox şairlərinin yaradıcılığında davam etdiyinə şahidi oluruq. M.Aslan, Z.Yaqub, M.Araz, M. Günər, F.Qoca, X.R.Ulutürk, Hidayət, S.Rüstəmxanlı, N.Kəsəmənli, O. Rza, S.Tahir, R.Behrudi, R.Rövşən, M.Yaqub, İ.Sadiq, A.Yadigar, A.Cəmil, N.Muradoğlu, A. Nəzər, V.Aslan, B.Üdrət kimi şairlərin yaradıcılığında Dədə Qorqud ruhu yeni müstəvidə təqdim olunur. Azərbaycanın müstəqillik qazanması ilə poeziyamıza Dədə Qorquddan mayalanan yeni nəfəs, yeni can gəlir. Bu dövrdə yazılan Dədə Qorqud ruhlu şeirlərin, demək olar ki, hamısının mənbəyi “Dədə Qorqud” dastanları olmaqla, qayəsi Azərbaycan türklərinin mənəvi varlığını, əzmini, əzəmətini, şərəf və ləyaqətini dünya ədəbi düşüncəsinə təqdim etməkdən ibarətdir.

Birinci fəslin üçüncü yarımfəslə “*“Kitabi-Dədə Qorqud” və müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirinin poetik aspektləri*” adlanır. Bizim məqsədimiz “Kitabi-Dədə Qorqud” ənənələrinin müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirinin poetik struktur sistemindəki yeri və rolunun funksional semantikasını öyrənmək olduğundan həmin dövr üçün şairlərimizin yaradıcılığında mövzunun nə dərəcədə kökləndiyinə nəzər yetirməyimiz kifayət edər. Belə ki, o dövrü xarakterizə edərək tədqiqatçı N.Ələkbərli “Kitabi-Dədə Qorqud”dan mayalanan poeziya nümunələrinin daha çox B.Vahabzadənin, N.Xəzrinin, İ.Səfərlinin, Hidayətin, N.Kəsəmənlinin, A.Abdullazadənin, H.Arifin, V.Cəbrayılzadənin, gənc şairlərdən T.Qaraqayanın, S. Qaraçöpün, T. Hüseyinin yaradıcılığında yer aldığı vurğulayırdı².

Müstəqillik dövrü poeziyasında isə “Dədə Qorqud”a müraciət daha da aktuallaşdı. Xalq şairi Fikrət Qoca “Dədə Qorqud” şeirində yazır:

Dədəm Qorqud nəğməmizin yaşadı,
Dilin, könlün, sözün məhək daşdı³.

Bu misralar “Kitabi-Dədə Qorqud” ənənələrinin müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirinin poetik struktur sistemindəki yeri və rolunun funksional mahiy-

¹ İsmayılova Y. “Dədə Qorqud kitabı” və müasir Azərbaycan ədəbi düşüncəsi. Bakı: Elm, 2011, s.5

² Ələkbərli N. “Kitabi- Dədə Qorqud” Azərbaycan ədəbiyyatında // “Azərbaycan” jur., 1999/9, s. 16

³ Qoca F. Seçilmiş əsərləri. IV c. Bakı: UniPrint, 2015, s.69

yətini aydınlaşdırmaq baxımından səciyyəvidir. Şair burada “Dədəm Qorqud nəğməmizin yaşadı” deməklə “Kitabi-Dədə Qorqud”un ilk növbədə milli ədəbiyyatımızın başlanğıcı olduğuna işarə edir. Obrazilara diqqət edək:

Dədəm Qorqud – milli ədəbiyyatımızın tarixin dərinliklərinə dayanan antropomorfik obrazı. Bu obraz funksional semantika baxımından pir, ozanların piri, dədəsi təmsalındadır;

Dədəm Qorqud yaşı – milli ədəbiyyatımızın qədimliyi;

Nəğməmizin yaşı – milli ədəbiyyatımızın tarixi;

Dədə Qorqudla milli nəğməmizin eyniləşdirilməsi – milli ədəbiyyatımızın Dədə Qorquddan başlanması;

Məhək daşı – ölçü vahidi, universum;

Dilin, könlün, sözün məhək daşı – milli ədəbiyyatın vəzn, ritm, poetika ölçüsü;

Dədə Qorqudun dilin, könlün, sözün məhək daşı olması – Dədə Qorqudun milli ədəbiyyatımızın poetik universumu, bədiilik və qədimlik ölçüsü olması.

Beləliklə, şair sözüümüzün, könlümüzün məhək daşını Dədə Qorqud nəğmələri ilə eyniləşdirməklə bu millətin yaranışından Dədə Qorqud ruhunda doğuluşunu əks etdirməyə çalışır. Deməli, əslində Dədə Qorqud yaradılışın başlanğıcından bu millətin içərisində cücarib boy atıbdı, sadəcə olaraq bir obraz kimi formalaşması müəyyən zaman müddətinə sığır. Min illərin o üzündən gələn Dədə Qorqud boylamaları arxaik yaddaşımızın zaman-zaman qulaqlarımıza çatan əks-sədasıdır.

Təsadüfi deyildir ki, bu baxımdan əksər şairlərimizin şeirlərində soy-kökün vurğulanması, bədii düşüncədən elmi-ədəbi düşüncəyə ötürülməsi geniş yer alıbdir. İslam Sadıqın “Əslim, nəslim mənim” şeirində də öz əslinə, nəslinə sahib çıxan, oğuz-türk övladı kimi şairin rıcağı maraqlı doğurur. Şeirdə Dədə Qorqud ənənəsinə bağlılığı ilə seçilən, o kökdən, soydan yaranmış türk övladının şərəfli keçmişinin bədii boyalarla işlənmiş obrazının şahidi oluruq:

Boyumla boylanıb o boylar, anam,
Soyumla soylanıb o soylar, anam,
Toyumla toylanıb o toylar, anam,
Əslim Dədə Qorqud əslidi mənim¹.

Burada “Kitabi-Dədə Qorqud” ənənələrini şeirin poetik struktur sistemindəki yeri və rolu funksional baxımdan milli düşüncənin dərin qatları ilə bağlıdır. Şeirdə şairin boyunun “o boylarla boylanması”, sənətkarın bir fiziki-millət varlığı kimi Oğuz boylarına bağlandığını ifadə edir. Şairin soyu da Oğuz soylarına

---

¹ Sadıq İ. Ağrı, ürəyim, ağrı. Bakı: Azərənəşr, 1995, s.117

gedib çıxır. Toyun “o toylarla toylanması” milli həyatın Oğuz həyatı ilə qaynaqlanması, müasir mədəniyyətimizin hələ də Oğuz mədəniyyəti ilə qidalanması anlamına gəlir. Sonuncu misrada şair “Əslim Dədə Qorqud əslidi” deməklə milli varlığı bütövlükdə Dədə Qorqud simvoluna konsentrasiya edir.

Bu səsi, bu əks-sədanı biz R.Behrudinın şeirlərində görürük. Rüstəm Behrudinin şeirlərində Dədə Qorquddan gəlmə bir yurd, el-oba sevgisi var. Türklüyü, turançılığı ilə seçilən şairin “vətən, yurd sevgisinin məkanı bu günkü deyil, tarixi coğrafiyanın sərhədlərinə dayanır: Qarayazı, Göyçə, Ərzurum, Kərkük bu coğrafiyanın adı məkanlarıdır”¹(91). Akademik İsa Həbibbəylinin təbirincə desək, “Rüstəm Behrudinin “ruhunun yeganə əzabkeşi” olan söz tələbəklik dövründən onun bədənindən şeir yazmaqla çıxmağa başlamışdı”²(131,643). Şairin sərgərdan ruhu bu gün Dədə Qorqudun gəzdiyi, məskən saldığı yurdları dolaşır.

Z. Yaqubun şeirlərində türkçülüynün təbliği önəmli yer alır. Təsədüfi deyil ki, “milli poeziyanın daşdığı missiya, təmsil etdiyi əxlaq Z. Yaqubun “Döyüşən türk, oyanan türk, qalxan türk” şeirinin təlqin etdiyi milliyətçi ovqatın çevrəsində aydın şəkildə yansımaktadır. Şeirin ritmi də, mahiyyəti də müstəsna bir türkçülük havasına malikdir”.

Qeyd edək ki, türkçülüynün ən fəal təbliğçilərindən biri də Xəlil Rza Ulutürk idi. Şairin şeirlərində türkün şanlı tarixinə işıq tutulur, milli mənlüyimiz millətə xatırladılır, mübarizə çağırışları eşidilirdi. Şair azadlıq uğrunda mübarizə apararkən tutulub Lefortova zindanına salınsa da, mübarizəsini davam etdirir, xalqımızın min illərlə yaddaşında yeni nəsillərə çatdırdığı bir əfsanəni yada salaraq “Ağ çələngli Azərbaycan” şeirini yazırdı.

Beləliklə, bu yarımfəsildə “Kitabi-Dədə Qorqud” və müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirinin ümumpoetik aspektlərinin “Dədə Qorqud” ənənələrinin müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirinin poetik struktur sistemindəki yeri və rolunun funksional semantikasını kontekstində öyrənilməsi bizə aşağıdakı qənaətlərə gəlməyə imkan verir:

1. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının mədəni ruhundan əxz olunmuş Vətən sevgisi hər oğuz türkünün qan yaddaşının oyanmasına xidmət edir.
2. Vətənin sərhədlərinin qorunması, igidlik, sözüünə bütövlük, cəsərət, dönməzlik, şücaət göstərmək kimi əxlaqi keyfiyyətlər aşılayır.

---

¹ Əliyev K. Ruh poeziyası, yaxud Rüstəm Behrudinin özü haqqında bilmədikləri // “Ədəbiyyat qəzeti”, 15 oktyabr 2016-cı il

² Həbibbəyli İ. Bütün yönələri ilə yaradıcı – Rəşad Məcid, s.94-119 // Bütövlük və genişlik – Rüstəm Behrudi, s.643-658 // Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı, 2 cildə, II c. Bakı: Elm və təhsil, 2016, s.643

3. Namuslu və şərəfli həyat sürmək, sədaqətli, mərd və mübariz olmaq kimi mənəvi keyfiyyətlər tərbiyə edir.

4. Haqqa, ədalətə inam bəsləmək, haqq işini müdafiə etmək, cəmiyyətə yad olan, ləkə gətirən hallara qarşı mübarizlik göstərmək, barışmazlıq hissələrini gücləndirir.

5. Ulu sözünü eşitmək, ataya, anaya, bacı-qardaşa, övlada məhəbbət, sevgiyə sədaqət, ailə prinsiplərinə təməlli münasibət, yurddaş, vətəndaş bağlılığını möhkəmlətmək kimi dəyərləri vicdan borcuna çevirir, bəşəri duyğular yaradır.

Birinci fəslin dördüncü yarım fəslə “ *Dədə Qorqud obraz və motivləri müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirinin milli arxetipləri kimi*” adlanır. “Kitabi-Dədə Qorqud” ənənələrinin müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirinin poetik struktur sistemindəki yeri və rolunun funksional semantikasının tədqiqinin əsas aspektlərindən biri Dədə Qorqud obraz və motivlərinin müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirinin milli arxetipləri kimi tədqiq olunmasıdır.

Ümumiyyətlə, müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyasını folklorla bağlayan ən önəmli istiqamətlərdən biri poeziyaya “Kitabi-Dədə Qorqud” obraz və motivlərinin gətirilməsidir. Bu dövrdə şairlərin poetik yaradıcılığında Dədə Qorqud dastanlarından faydalandıqları göz önündədir. Dədə Qorqud obraz və motivlərindən istifadə etməklə əksər şairlər poetik düşüncə tərzilə xalq ədəbiyyatına yaxın olduqlarını nümayiş etdirməyə çalışırlar. Belə ustad şairlərdən Şəhriyarın, Məmməd Arazın, Bəxtiyar Vahabzadənin, Söhrab Tahirin, Sabir Rüstəmxanlının, Ramiz Rövşənin, Zəlimxan Yaqubun, Vaqif Bayatın, Fikrət Qocanın, Musa Yaqubun və onlarla gənc şairlərin şeirləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Yazılı ədəbiyyatdakı bədii obrazla folklor mətnindəki bədii obraz bir çox tərəfləri ilə eyni olsalar da, onlar arasında çox ciddi və prinsiplial fərqlər vardır. Bu fərqləri nəzərə almadan “Kitabi-Dədə Qorqud” ənənələrinin müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirinin poetik struktur sistemindəki yeri və rolunun funksional semantikasını, o cümlədən Dədə Qorqud obraz və motivlərini müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirinin milli arxetipləri kimi doğru-dürüst, sağlam nəzəri-poetik baza əsasında araşdırmaq mümkün deyildir.

Bədii obraz – gerçəkliyin sənətdə inikası forması, insan həyatının sənətkarın estetik idealları işığında dəyişikliyə uğrayan və yaradıcı fantaziyasının köməyi ilə meydana çıxan konkret və eyni zamanda ümumiləşmiş mənzərəsidir¹.

Göründüyü kimi, **bədii obraz** gerçəkliyin fərdi yazıçı təxəyyülündə inikas olunan şəkildir. Təbii ki, **folklor obrazı da** gerçəkliyi inikas edir və gerçəkliyin təxəyyüldə inikas olunan şəkildir. Bu cəhətinə görə bədii obrazla folklor obrazı

---

¹ Мясников А. Очерк «Образ» / Словарь литературоведческих терминов. Москва: Пронсвещение, 1974, с. 241

birdir. Lakin onların arasındakı ən böyük fərq bədii obrazın fərdi təxəyyülü, folklor obrazının isə kollektiv təxəyyülü əks etdirməsindədir. Bu cəhət onlar arasında mühüm fərq yaratmaqla bədii mətnlə folklor mətnini də bir-birindən kəskin şəkildə fərqləndirir.

Beləliklə, folklor obrazı fərdi bədii şüurun deyil, kollektiv baxışın məhsuludur. Folklor obrazı məhz bu cəhətinə görə bədii obrazdan seçilir. Burada əsas məsələ ondan ibarətdir ki, bədii obraz məhz bədii mətnə məxsus obraz olduğu halda, folklor obrazı təkcə folklor mətninin obrazı olaraq qalır: folklor obrazı – folklor dünya modelinin funksional mexanizmi, etnik şüurun dünyanı dərk etmə formulu kimi çıxış edir. Bu cəhətdən folklor obrazları fərdi olmayıb, etnosun kollektiv düşüncə mexanizmləridir.

Folklor obrazlarını funksional düşüncə mexanizmləri kimi səciyyələndirən S.Rzasoy yazır ki, folklor milli-mənəvi yaddaş kimi, etnosun fiziki və mənəvi təcrübəsinin ən funksional, dayanıqlı və dözümlü formullarını özündə yaşadır. Folklor xalqın tarixi yaşam təcrübəsindən yalnız xalq ayaqda saxlayan, yaşadan, epoxal dəyişmələrdə bir xalq kimi qoruyan, etnik-mədəni məhv olma təhlükələri zamanı xalqın bütün fiziki və mənəvi ehtiyatlarını səfərbər edə bilən milli mövcudluq düsturlarını öz yaddaşında saxlayır. Bu baxımdan, bizim adi folklor qəhrəmanları kimi qəbul etdiyimiz Oğuz xan, Dədə Qorqud, Koroğlu, Keçəl Həmzə, Nigar xanım, Aşıq Qərib, Aşıq Kərəm, Keçəl, Kosa kimi obrazlar, əslində, Azərbaycan milli mentalitet sisteminin funksional vahidləri, milli immun sisteminin təşkil olunma mexanizmləri, milli düşüncə sisteminin mənəvi semantemləridir.¹

S.Rzasoyun bu yanaşması bizə Dədə Qorqud obrazı və motivlərini müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirinin milli arxetipləri kimi götürməyə imkan verir. Müəllifin qeyd etdiyi kimi, folklor obrazları, o cümlədən “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun qəhrəmanları olan Oğuz xan, Dədə Qorqud, Salur Qazan, Dəli Domrul, Burla Xatun, Təpəgöz və s. kollektiv təsəvvürlərin məhsulu kimi milli şüurun funksional vahidləri, təşkil olunma mexanizmləri, mənəvi semantemləridir. Məhz bu kontekstdən yanaşdıqda görürük ki, “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun obrazı və motivləri müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirinə adi bədii obraz statusunda deyil, milli düşüncə arxetipləri kimi transformasiya olunur.

“Kitabi-Dədə Qorqud” milli-mənəvi dəyərlərimizin qaynağıdır, yazıçı və şairlər də ruhən bu qaynağa bağlıdır və zamanla ona müraciət edirlər. Dərində olan

---

¹ Rzasoy S. «Qloballaşma və humanitar elmlərin aktual problemləri» paradiqmasında folklor və milli mədəniyyət / «Qloballaşma və humanitar elmlərin aktual problemləri» mövzusunda keçirilmiş respublika elmi-praktik konfransının materialları (15 mart 2011-ci il). Bakı: Araz, 2011, s. 336

cavab isə “Kitabi-Dədə Qorqud” eposu obrazlarının milli düşüncə simvolları olması ilə bağlıdır.

Milli düşüncənin daşıyıcısı olan yazıçı və şairlər milli özünüifadə məqamlarında özlərini bu simvollar vasitəsilə ifadə edirlər. Bu zaman “Kitabi-Dədə Qorqud” qəhrəmanları müasir bədii mətnə iki statusda daxil olur. Bu iki status eynizamanlı statuslardır:

1. Müasir bədii mətnin obrazı statusu;
2. Müasir bədii mətnə milli şüurun arxaik kollektiv enerjisini daşıyan (simvollaşdıran) arxetip statusu.

Beləliklə, “Kitabi-Dədə Qorqud” obraz və motivləri Azərbaycan şeirinin poetik struktur sistemində funksional semantika baxımından eyni zamanda iki statusda olur. Bunun birincisi bədii obraz statusudur. Yazar “Kitabi-Dədə Qorqud” obrazlarını öz bədii mətninə daxil etməklə onları yeni mətnin obrazına çevirmiş olur. Lakin bu obrazlar öz poetik strukturunda kollektiv şüurun enerjisini daşımaqda davam edir. Bu da onları eyni zamanda milli düşüncə arxetipləri kimi səciyyəyləndirməyə imkan verir. Başqa sözlə, “Kitabi-Dədə Qorqud” obrazları müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirinin eyni zamanda həm bədii obrazları, həm də semantik arxetipləridir.

Xalq şairi Məmməd Arazın yaradıcılığında bədii obraz və motivlərin hər iki səviyyəsi müşahidə olunur. Şair əksər şeirlərində “Kitabi-Dədə Qorqud” personajlarından ara-sıra istifadə edirdisə, “Dədə Qorqud səsləməsi” şeirini birbaşa Dədə Qorquda müraciətlə yazıbdır:

Özün köçdün, hayın qaldı dünyada.
Səsləmələr payın qaldı dünyada.
Dədəm Qorqud, harayını eşitdim,
Dədəm Qorqud, çağrışına hay dedim.
Hay dilində, bay dilində səsləmə.
Dədəm Qorqud, səsləməni eşitdim¹.

Şair Dədə Qorqudun səsləmələrini, nəsihətlərini eşitdik desə də, müasir dünyamızda hərc-mərcliyin baş alıb getməsindən narahat olduğunu da bədii boyalar ilə həm oxucuya, həm də eyni zamanda Dədə Qorquda çatdırmaq istəyir. Təəssüflənir, çünki Dədə Qorqudun babalarımıza və bizə əmanət qoyduqlarına sahib çıxma bilmirik, bəzən bizə tapşırılmış əmanətləri əlimizdən veririk. Torpaqlarımız əldən gedir, ağaclarımızı kəsirlər. Bu vətəni bizə əmanət edənə qədər bu torpaqların üzərində Dirsə xanın, Buğacın, Uruzun qanı axmışdı. O müqəddəs qanlar unuduldu mu?

---

¹ Muradoğlu N. Sözü Məmməd Araz zirvəsi. Bakı: Elm və təhsil, 2013, s. 247

Əlbəttə, yox. Burada Dədəm Qorqud həm bir dədə, ağsaqqal obrazı, həm də millətin qan yaddaşının simvolik arxetipi kimi təzahür edir.

At motivi “Dədə Qorqud” dastanlarında rast gəldiyimiz əsas motivlərdən biridir. Dədə Qorqudun alqışlarından olan “Çaparkən ağ-boz atın büdrəməsün!” deyimi atın oğuz igidləri üçün nə qədər böyük önəm daşdığını bildirir. “At igrinin qardaşdır”, “at vəfali heyvandı” kimi deyimlər də türkün ata olan məhəbbətindən qaynaqlanmışdır. “Dədə Qorqud” dastanlarında at ilə bağlı görülən əsas meyarlardan biri belədir; nə qədər ki, oğuz igrini atın belindədir, ona zaval yoxdur. At büdrəsə, qəhrəmanın işi çətinləşər. Türk at belində doğulub, at belində ölkələri fəth edib. Türk at belində olanda qəhrəmanlığı iki dəfə artıb. Nə qədər ki, düşmənlə üz-üzə qılinc davasına girirdi, türkün qorxusu yoxdu. Ona görə də atı özünə qardaş bilir, dost bilir, əcdad bilir.

Məstan Günərin poeziyasında da at geniş anlamda igrinin arxası, köməyi, ərlisinin, qəhrəmanlığının şəriyi kimi təsvir edilir.

Məmməd Aslanın “Sahibin hani” şeirində sahibini düşmən hiyləsi ilə itirmiş atın fəryadı eşidilir. Şeirdə Şuşanın işğalı zamanı sahibsiz qalmış bir atın həyəcanlı anları təsvir edilir. Dərədə güllələr altında sağa – sola vurnuxduğu lentə alınmış at sahibini axtarır.

Bilman Qüdrətin “Atları yəhərləyək” şeiri Məmməd Aslanın yuxarıda haqqında danışdığımız “Sahibin hani” şeirinə bir növ cavab kimi dəyərləndirilə bilər. Sahibsiz buraxılan atlar təbii ki, sahiblərini gözləyir. Şairin təsəvvüründə qalib gəlmək üçün yenidən keçmiş qayıtmalı, atları yəhərləyib, igidləri döyüşə səsləmək gərəkdir. Bu məqsədlə də şair Koroğluya xitabən deyir:

Eləyir dād əlində,   Çənlibel yad əlində,
El-oba yad əlində.   Atları yəhərləyək¹.
Yetiş dəlilərinlə,

Mirsəyyaf Zamanlının “At haqqında ağı” şeiri “Dədə Qorqud” dastanlarında rast gəldiyimiz at toteminin muzeydə heykəlləşmiş obrazına bədii müraciətin ifadəsi kimi çıxış edir.

Qaçay Köçərlinin “Qarabağ atı” şeirindəki at obrazında da at arxetipinin izləri görünməkdədir. Dünyada tayı-bərəbəri olmayan Qarabağ atlarının nəslə azalıb, barmaqla sayılacaq qədərdir. Babalarımızın döyüş atı, yürüş atı olan Qarabağ atları baxımsız duruma düşübdü. Şair Qarabağ atının üstündə ər meydanında döyüş arzulayır.

Dastanda rastlaşdığımız maraqlı motivlərdən biri də qurdla əlaqəlidir. “Qurd yüzi mübarəkdir, qurdən xəbərleşyim”, - deyən Salur Qazanın söyləməsində qurda xüsusi bir məhəbbətin əks olunduğu görünür.

---

¹ Qüdrət B. Sinəmin çarpaz dağı. Bakı: Ağrıdağ, 2001, s.42

Xəlil Rzanın “Boz qurda öyğü” şeiri bu baxımdan diqqəti cəlb edir. Boz qurdu əcdad hesab edən şair onu türkün arxası, dayağı, yer üzündə qoruyucu ruhu kimi təqdim edir:

Tanrı göydə qorusun, sən yerdə Türkü qoru!
Hayqır..., hayqırışından ruh alır ana yurdum.
Yaşa, mənim Boz qurdum,
Var ol, mənim Boz qurdum¹.

Məmməd Arazın “Ayağa dur, Azərbaycan!” şeirində qurda müraciət birbaşa Dədə Qorqud dastanlarından irəli gəlir. Rüstəm Behrudi isə “Şaman nəvəsiyəm mən yurd yerində” şeirində içindəki qeyri-müəyyən hissini qüvvəsinə inanır, keçmiş şöhrətini xatırlayır, əslinə-kökünə qayıtmağı, qurd olmağı arzulayır. Əli Rza Xələflinin “Qoca türkə məktub” şeirinin ideya məzmununda əvvəllər bir olan türk xalqlarının arasından su axıdılmasının təəssüfünə vurğulanır. Fəxrəddin Əsəd “Türkün səsi” şeirində qeyd edir ki, boz qurdun isti nəfəsi türk çöllərini uyudubdur. Zaman gələcək ki, türk özü də yuxudan oyanıb boş qalmış çöllərində səs salıb dağı-daşı oyadacaqdı. Adilə Nəzərin “Ula, boz qurdum, ula” şeirində yatan şairin yuxusunda boz qurd ulayır. Bu yuxu böyük anlamda dünya arenasında türkün oyanmasına işarə edir. Akif Azalpin “Turan havası” şeirində qurd Alp Ər Tüngə, Maday xan ilə birgə asimanın duasını oxuyur. Tanrıdağın gədiyindən Turan havası gəlir. Bu havanın əsintisində, qurdun duasında bir ümid işığı görünür. Burada türkün özünə qayıdışı hiss edilir.

Birinci fəslin “Müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyasında “Dədə Qorqud” şeirinin struktur formulları” adlanan beşinci yarımfəslində göstərilir ki, bu qədər qədimliyə baxmayaraq, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında verilən şeir parçalarında olan ahəngdarlıq, şirinlik, bənzətmələr müasir şairlərin diqqətini çəkərək bu formanın yazılı ədəbiyyata gətirilməsinə vəsələ olmuşdur. Bu şeirlərin mənəvi və poetik ruhu soykökə qayıdış, tarixə, xalq ədəbiyyatına yaradıcı münasibətin poetik təzahürü kimi dəyərləndirilir, müasir poeziyada öz əksini tapır.

“Kitabi-Dədə Qorqud”un poetik ruhundan faydalanıb yaradıcılığında əxz edən müasir şairlərimizdən biri Abbas Abdulladır. Şairin “Sonsuzluğa gedən karvan” şeirindən aşağıda verilən parçaya nəzər yetirək:

Məzar dedim, məzarları əkildi,
Ağban-ağban sarayları söküldü,
Yağı gəlib torpağına təpildi,
Hara gedir, hara gedir bu karvan?²

Göründüyü kimi, “Kitabi-Dədə Qorqud”un poetik ruhu A.Abdulla şeirinin poetik ruhuna olduğu kimi hopmuşdur.

¹ Ulutürk X.R. Uzun sürən gənclik: Bakı: Azərənəşr, 1993, s.374

² Abdulla A. – 75. Bakı: AzAtaM, 2015, s. 4

Buna bənzər hala Xəlil Rza Ulutürkün yaradıcılığında da rast gəlirik. Şairin “Yox mən qaça bilməzdim” şeirində “Kitabi-Dədə Qorqud”dan gələn eyni poetik ruh izlənilir.

Nüsret Kəsəmənli də yaradıcılığında “Kitabi-Dədə Qorqud”un şeir dilindən yararlanmağa çalışmışdır. Şairin “Niyə qayıtdım” şeirinin başlığında Qaraca çoban xatırlanır, onun deyim tərzini şeirə gətirilir:

Qara-qara gecələr	Qaş-yayınca gələrdimi?
Bəyaz-bəyaz buludlar	Əlvən qövsi-quzehlər
Bir telincə gələrdimi?	Ağ əlincə gələrdimi? ¹

Şair Vaqif Aslanın yaradıcılığında “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarından mayalanma izləri açıq şəkildə hiss edilməkdədir. “Oğuz bəylərinə və xatunlarına şair salamı” və Dədə Qorqud silsiləsində olan şeirlərində şairin salam verdiyi oğuz bəyləri, xanımları Dədə Qorqud qəhrəmanlarıdır. Dədə Qorqud poetik yükünü öz əsərlərində əks etdirməyə çalışan Bulud Qaraçorlu Səhəndin “Sazımın sözü” poeması nəinki Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında, eləcə də Şimali Azərbaycanda böyük əks-səda verdi. Poema İranda “Dədə Qorqud”un qadağan edildiyi illərdə yazılmışdı. Səhənd bu poeması ilə xalqına, elinə, yerinə, yurduna bağlı sənətkar olduğunu göstərdi, özündən sonrakı nəsillərə nümunə oldu.

Arif Abdullazadənin birbaşa Dədə Qorquda müraciətlə yazılan “Ulu Qorqud” poemasında müəllif uzun illər keçsə də zaman-zaman doğulan yeni nəsillərin Dədə Qorqud səcdəsinə dönə-dönə enəcəkləri qənaətinədir.

Rəşid Təhməzoğlu “Dədəm Qorqud” əsərini epos-poema adlandırmışdır. Asim Yadigarın “Əgrək və Səgrək” poeması da “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının “Uşun Qoca oğlu Səgrəkin boyu”nun motivləri əsasında yazılmışdır. Dilsuzun Kitabi-Dədə Qorqud dastanları ilə bağlı silsilə şeirlərində milli-mədəni dəyərlərimiz yüksək tutulur, Dədə Qorqud alqışı səslənir. Şairin “Beşik nəğməsi” şeirində oğuz övladını türk anası layla deyərək alqışlayır. Alqışın mətni Kitabi-Dədə Qorqud boylarının sonunda Dədə Qorqudun dilindən verilən alqış-dualara oxşar yazılıbdır.

Göründüyü kimi, müasir şairlərimiz “Kitabi-Dədə Qorqud”un şeir dilinin ahəngini öz yaradıcılıqlarına gətirməklə poetik fikrin sanbalını artırmış, dilinin səlis və axıcılığını yüksəltmiş, şirinləşdirmiş, yaddaqalan etmişlər.

Birinci fəslin altıncı yarımfəslini **“Dədə Qorqud ruhu” müstəqillik dövrü şeirində poetik yaddaş simvolu kimi** adlanır. “Kitabi-Dədə Qorqud” ənənələri müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirinin poetik struktur sistemində eyni zamanda poetik yaddaş simvolu kimi təzahür edir. Bunu poetik olaraq “Dədə Qorqud ruhu” adlandırmaq olar. Biz hətta deyərdik ki, Dədə Qorqud ruhu müstəqillik dövrü

---

¹ Kəsəmənli N. Qapamayın gözlərimi. Bakı: 2009, s.145

poeziyasının ən öncül əlamətlərindəndir. Xüsusilə milli mənliyin dərki, milli oyanış poetik yaddaşda dalğalı qabarmalar yaradır, mənəvi təcrübəmizin, milli təfəkkürümüzün və estetik düşüncəmizin formalaşmasında mühüm amilə çevrilir.

“Dədəm Qorqud, harayını eşitdim” – deyən Məmməd Araz, “Dədəm Qorqud ad verdi mənə öz hünərimdən” – deyən Bəxtiyar Vahabzadə saza müraciətlə “əsrlər dalından Dədəm Qorqudun bizə göndərdiyi ərmağanısan” – deyən Xəlil Rza Ulutürk kimi şairlərin ruhu Dədə Qorqud ruhuna qovuşaraq dinclik tapdı. İndi də Dədə Qorqud poetik yükünün altında çiyinləri yaxşı mənada əzilən şairlərin səsinə eşidirik. Şairlərimiz dar gündə Dədə Qorqudun ruhunu köməyə çağırırlar. Bu çağırışın əsasında Dədə Qorqudun Haqq-Təala ilə bağlılığı, Haqq-Təalanın onun könlünə ilham verməsi inancı durur.

Məsələn, Binnət Əsgər “Zamandı” şeiri ilə ulu babamız Dədə Qorquda üz tutaraq müasiri kimi müraciət edir. Dastandan bilirik ki, oğuz igidləri, dar gündə, ağır ayaqda Dədə Qorquda müraciət edər, ondan məsləhət alırdılar. Dədə Qorquda müraciət ilk növbədə ulu sözünə hörmətlə yanaşmaqdırsa, həm də bu sözün qüdrətinə inam, etibar deməkdir. Şair “Dədəm Qorqud, qalx da qına bizləri” deyərəkən ulu sözünü unutduğumuzu, dədə-baba qaydalarına arxa çevirdiyimizi nəzərə alırdı.

Bilman Qüdrətin “Elimizi torpağına qovuşdur” şeirinin məzmununu erməni işğalçıları tərəfindən qəsb edilmiş torpaqlarımızın həsrəti ilə yaranmış yanğını əks etdirir. Dayandur Sevginin “Dəyiş adımızı” şeiri də bu ruhda yazılıbdır. Şeir Dədə Qorquda məktubla başlayır. Məktubda çox mətləblərdən söhbət açılır. İlk növbədə qeyd edək ki, sanki şair ulu əcdadının ruhuna üz tutub dərini bölüşmək istəyir. Min illərin o tayından Dədə Qorqudu səsləyən şairin düşüncəsində ulusuna sevgi ilə birlikdə inam yaşayır. “Dədə Qorqud” toponimlərinin böyük bir hissəsini özündə bu gün də qoruyub saxlayan Naxçıvan torpağının yetişdirməsi olan Zərdar Zeynalın “Gəmiqaya qəbirləri” şeiri diqqətimizi cəlb edir. Gəmiqaya Ordubad rayonunun ərazisində, Nuh peyğəmbərin adı ilə məşhur olan, dəniz səviyyəsindən 3900 metr yüksəklikdə yerləşən Qapıcıq zirvəsinin ətrafıdır. Rəvayətə görə Nuh peyğəmbərin gəmisini burada dayanmış, insanlar burada quruya çıxmış, və yenidən artaraq dünyaya yayılmışlar. Bu ərazilər həm də “Dədə Qorqud” qəhrəmanlarının, xüsusilə Qazan xanın adı ilə məşhur olan Qazangöl, Qazan yaylağı kimi toponimləri yaşadır. Burada olan böyük qəbirlər şairin xəyalını keçmişlərə aparır.

Cənubi Azərbaycandan gələn səsləri eşitdik. Xoyda yaşayıb yarıdan şairimiz Araz Əhmədovunun şeirlərində Dədə Qorqudun obrazını gördük. Şairin “Çillə gecəsi”, “Ana dilim, varlığım”, “Yaraşdırma intihar” şeirlərində Dədə Qorqud varlığına inamın şahidi oluruq. “Çillə gecəsi” şeirində Dədə Qorqud evlərə qonaq gəlir, Təpəgözdən, Basatdan, yurdumuzun başına açılan fitnə-fəsadlardan söhbət açır:

Dədə Qorqud enir qopuzla atdan,
Söz açılır Təpəgözdən Basatdan,
Yurdumuz dağılıb zülmət fəsaddan,
Ayxan və Günxan asılır bu gecə!

Cənubi Azərbaycan şairlərinin poeziyasında Vətənin taleyindən nigarənçiliq yaşayır. Sayman Aruz müasirlərindən bəzilərinin Vətən sevgisinin bir göstəri olduğunu ürək ağrısı ilə qeyd edir.

Müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyasından gətirdiyimiz bu nümunlər Dədə Qorqud ruhunun Azərbaycan bədii düşüncəsi üçün nə qədər aktual olduğunu göstərir.

Dədə Qorqud ruhuna müraciət, “Dədəm Qorqud” poetik xitabı Oğuz-Azərbaycan şeir, poeziya, bədii yaradıcılıq ənənəsinin özünə məxsus olan yaradıcılıq-ifaçılıq arxetipidir. Bu ənənə çox qədim olub əcdad kultu ilə bağlıdır. Oğuz-türk inanclarına görə, insanın əcdadı o biri dünyada ola-ola bu dünyadakı törəməsini qorumaqda, daim onun köməyinə gəlməkdə davam edir. Dədə Qorqud da ulu ozan kimi bütün ozanların piri, dədəsi, yəni əcdadıdır. Ozanlar məclisi başlayanda öz pirləri olan Dədə Qorqudun ruhunu köməyə çağırır, ondan sənət ilhamı, yaradıcılıq gücü alırdılar.

Müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyasında eposdan gələn bədii təsvir vasitələrindən istifadə, təsvir forması və üsulu, Dədə Qorqud ruhu poetik yaddaşın öncül əlamətlərindəndir. Xüsusilə milli mənləyin dərk, milli oyanış poetik yaddaşda dalğalı qabarmalar yaradır, mənəvi təcrübəmizin, milli təfəkkürümüzün və estetik düşüncəmizin formalaşmasında mühüm amilə çevrilir. Zaman keçəcək, lakin “Kitabi-Dədə Qorqud”dan faydalanmalar əskilməyəcək, türk millətinin mənəvi təkamülündə Dədə Qorqud ənənələri daha dərin qatlara işləyəcəkdir.

Dissertasiyanın ikinci fəslı “**Müstəqillik dövrü Azərbaycan şeir sistemində “Koroğlu” eposu ənənələri**” adlanır və dörd yarımfəsil və dörd bölmədən ibarətdir. “Müstəqillik dövrü Azərbaycan şeiri və folklor” probleminin ikinci ən zəngin semantik layını müasir şeirdə “Koroğlu” eposu ənənələrinin öyrənilməsi təşkil edir. İkinci fəslin ikinci yarımfəslı “**“Koroğlu” eposu və müasir poeziya” problemi nəzəri-filoloji fikir kontekstində**” adlanır. Burada göstərilir ki, dünya xalqlarının həyatında milli ədəbiyyatın, folklorun əvəzsiz rol oynadığı məlumdur. Azərbaycan xalqı da yaratdığı folklor nümunələri ilə bəşər mədəniyyətinə ləyaqətli töhvələrini veribdi. Belə örnək nümunələrdən biri də “Koroğlu” dastanıdır. “Koroğlu” türk dünyasının orta q mədəniyyət nümunəsi sayılsa da, Azərbaycanla əlaqəsi daha çoxdur. Koroğlu Azərbaycan xalqının milli dastan qəhrəmanıdır.

Koroğlunun şəxsiyyəti və mübarizəsi müxtəlif deformasiyalara məruz qaldığından tarixi həqiqəti əşkara çıxarmaq çətinləşir. Bu dolaşılıq şairlərimizi də

bəzən necə yazmaq dilemması qarşısında qoyur. Məmməd Aslanın “Saz və qılınc” şeirinin əvvəlində bu anlamda yığcam bir təhlil veriləndir: “Türkiyənin Bolu şəhərində uca təpə üstündə Qıratın belində Koroğlunun çox əzəmətli və mənalı heykəli ucaldılıb.

Bu Bolu o Boludur ki, vaxtilə buradan Bolu bəyləri Qoç Koroğluya qarşı birləşib meydan oxuyurdular. Koroğlu isə kimsəni sayə salmadan ötkəmliklə hayqırırdı:

Ananı ağladaram

Sinəni dağladaram

Bolu, mən sənin, mən sənin!

Bolu, mən sənin, mən sənin!

Dünyanın işinə bax; indi o Bolu bəylərinin bugünkü nəslə Qoç Koroğlunun tarixi hünərinə belə bir abidə qoymuşlar¹.

İslam Sadiq şeirimizə “Koroğlu” dastanının təsirindən danışarkən yazır ki, “Azərbaycan yazılı şeirinə poetik təsiri baxımından “Koroğlu” dastanını yalnız “Dədə Qorqud”la yanaşı qoymaq olar². Müasir Azərbaycan şeirindəki “Koroğlu” motivlərini incələyərkən üzləşdiyimiz zənginlik bu fikrin doğruluğunu təsdiqləyir.

Göründüyü kimi, Koroğlunun qəhrəmanlığı xalqın yaddaşında yaşadığıca poetik ifadəsini də tapmışdır. “Koroğlu özünün xarakterinin müsbət keyfiyyətlərini heç bir situasiyada itirmir, düşmənin qurduğu tələdən hər dəfə uğurla çıxıb gəlir”. Onun bu qəhrəmanlığı el şairlərinin dilində dastana döndür, haqqında çoxlu şeirlər yazılır. Dastanda “Koroğlunun özünün tərifinə 6 qoşma, 2 gəraylı (cəmi 140 misra) həsr olunub³. Professor İ. Abbaslı yazır ki, “Koroğlu özünün və başına topladığı dəlillərinin şücaəti, qəhrəmanlığı barədə şeirlər qoşmuş, nəğmələr oxumuşdur. Bu nəğmələr əsrlər boyu aşıq-saz məclislərini rəvnəqləndirmiş, aşıq musiqisinin, oyun havacatlarının inkişafında müstəsna rol oynamışdır⁴”.

Azərbaycanın ikinci dəfə müstəqilliyini qazanması ilə poeziyamızda yeni bir mərhələ başladı. Bu mərhələdə əsas prinsip kimi milli mədəni dəyərlərə qayıdış, vətənin taleyi, tarixi irsimizə sahiblənmək qarşıda duran vəzifələrdən hesab edilir. Tarixi yaddaşın bərpa olunması, cəmiyyətin ümumi tarazlığının qorunması, milli irsin öyrənilməsi və təbliği biri-biri ilə sıx bağlı olub qloballaşan dünyada ayrı-ayrı dəyərlərin ümumi məcraya sığmadığını bir daha sübuta yetirən, hər bir milli kimliyi olan xalqın özünəxaslığını nümayiş etdirən bəşəri keyfiyyətdir. Azərbaycan xalqı keçdiyi ağır, mübarizələrlə dolu yolunu qət etməkdədir. Bu yol min illərin o tayından günümüzə milli qəhrəmanlıq, milli şərəf, ləyaqət hissələrini, insansevərlik, vətən, yurdsevərlik kimi bəşəri hissələri mühafizə edib gətirən

¹ Aslan M. Varlıqla yoxluq arasında. Bakı: Qismət, 2011, s.25

² Sadiq İ. Azərbaycan “Koroğlu” eposu. I kitab. Bakı: Elm və təhsil, 2015, s.212

³ Abbasov E. Koroğlu: poetik sistemi və strukturu (Paris nüsxəsi əsasında). Bakı: Nurlan, 2008, s.61

⁴ Abbaslı İ. “Koroğlu”: nə var, nə yox? Bakı: Elm və təhsil, 2013, s.70

duygular şifahi ədəbiyyatımızın idraki təlqinləridir. Bu baxımdan “Koroğlu” dastanının yenidən öyrənilməsi, tədqiqi və təbliği nəinki öz xalqına, eyni zamanda dünya xalqlarına çox böyük örnək olaraq əvəzəilməz bir mənəvi sərvətdir. İsa Həbibbəylinin fikrinə, “hazırkı mərhələdə Koroğlu mövzusunda qayıdış xalqımızın tarixi qəhrəmanlıq ənənələrinə ehtiramın ifadəsi olmaqla bərabər, həm də müstəqillik epoxasında müasir nəsillərin formalaşdırılmasına, yeni mədəniyyətin, azərbaycançılıq düşüncəsinin dərinləşdirilib möhkəmləndirilməsinə xidmətin ifadəsidir¹ (125,742).

“Koroğlu” qəhrəmanlıq, mərdlik və mübarizlik ənənələrini ehtiva edən ibrətamiz dərsləri ilə şairlərimizin ilham mənbəyi, oxucularımızın sevə-sevə öyrəndikləri kutsal kitab, ərənlərimizin güvənc yeri, tapındıqları yüksək ali, milli-mənəvi keyfiyyətlərin məcmusudur.

İkinci fəslin ikinci yarımfəslə “*“Koroğlu” milli qəhrəmanlıq kodu və müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirinin ümumpoetik aspektləri*” adlanır. Müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyasında çox rast gəlinən mövzulardan biri də ənənəvi qəhrəmanlıq ruhu ilə bağlıdır.

Qənaətimiz belədir ki, qəhrəmanlıq və məhəbbət dastanları bu janrın iki növü kimi xalqın etnik enerjisinin iki növünün – qəhrəmanlıq və lirik ruhunun ifadəsidir. Rüstəm Kamal qəhrəmanlıq dastanlarını elə qəhrəmanlıq ruhunun qorunduğu qaynaq kimi səciyyələndirərək yazır: “Qəhrəmanlıq eposları müxtəlif ritualların, ritual simvollarının öyrənilməsində xüsusilə “münbit” və mühüm mənbələrdir, onlar davranış ritualının spesifik xüsusiyyətlərini daha həssaslıqla qoruyub saxlayır”².

Beləliklə, bütün bu deyilənlər bizə belə bir nəticə çıxarmağa imkan verir: qəhrəmanlıq dastanları – xalqın milli davranış tipinin qəhrəmanlıq kodu, məhəbbət dastanları isə – lirik kodudur.

Qeyd edək ki, “Koroğlu” dastanının qəhrəmanlıq ənənələrindən irəli gələn ideya-məzmun özəllikləri müasir şeirdə özünü xüsusilə bariz şəkildə göstərir. Müstəqilliyə keçid mərhələsində yaranan poetik düşüncədə Koroğlu qəhrəmanlarının xatırlanması, Koroğluya müraciət, dəlillərə çağırış ruhu əsas yer tutur. Zirəddin Qafarlının “Ay Koroğlu” şeirində yenə də xalqın milli qəhrəmanına müraciət əsas fonda verilir. Bu xalqın içərisində Koroğlu dəliləri qədər mətin, mübariz olub Vətənin bir çağırışı ilə ayağa qalxıb döyüş səngərinə atılmaq istəyən igidlər vardır. Şair özünü də həmin igidlərin sırasında götür:

Öz taleyi özbaşına qalan elin var,
Sənin haqqı deyən dilin, yazan əlin var.

¹ Həbibbəyli İ. Nuhçıxandan Naxçıvana. Bakı: Elm və təhsil, 2015, s.742

² Rəsulov R. “Kitabi-Dədə Qorqud”un poetikası (metaforik arxetiplər): Fil. elm. nam. ...dissertasiya. Bakı: 1999,s.7

Ay Koroğlu, mənim kimi neçə dəlin var-
Yox, bu xalqa qurban olum, xalq bizimlədir!¹

“Xalq bizimlədir” ifadəsi özündə böyük bir həqiqəti nümayiş etdirir. “Bizimlə” deyəndə xalqı bizdən, bizi xalqdan ayıranmı oldu? Şairin ifadəsində əslində gizlənən həqiqət ondan ibarətdir ki, xalqın içərisindən çıxan söz adamları, fikir, düşüncə sahibləri özlərini bəzi məqamlarda tək-tənha hiss etsələr də, xalqın taleyi ilə bağlı həssas anlarda özlərini xalqın içində, xalqı öz ətraflarında görürlər.

Şairin əqidə, məslək yoldaşlarından olan Qafar Qərib də özünü Koroğlu dəlilərinin arasındadır. Qafar Qəribin “Haydı, döyüşə!” şeiri bütünlüklə Koroğlunun “Hoydu, dəlilərim, hoydu, yeriyn düşmən üstünə” çağırış şeirinin üstündə köklənmiş əhvalı nümayiş etdirir. Sevindirici haldır ki, Koroğlunun qəhrəmanlıq, mübarizlik ənənəsi xalqın yaddaşında yaşayır, respublikamızın ağır günlərində onun milli mənliliyini silkələyib oyadır və döyüşə səsləyir:

Düşmənlər yurdumda meydan sulayır,
Məzarlar üstündə tonqal qalayır.
Türkün torpağını tülkü talayır,
Gərək nöqtə qoyaq bu gün bu işə,
Haydı, qoç igidlər, haydı, döyüşə.

Xaosun (düşmənin meydan suladığı, tülkülərin torpaqlarımızı taladığı) baş alıb getdiyi bir zamanda milli-mənəvi dəyərləri qoruyub saxlamaq, xeyirlə şərin, kaosla kosmosun mübarizəsində xeyirin yanında olmaq anlamında ibrətəməz keyfiyyətləri hifz edib saxlamaq kimi xüsusiyyətləri təlqin edən şeirin ilhamverici qüvvəsi Koroğlu, Dədə Qorquddusa, hərəkətə gətirici qüvvəsi qoç igidlərdir.

Bu baxımdan da Kosmosun yanında Xaosun olması təəccüblü yox, varlığın dialektikasının təzahürüdür. Xaosun hiylələrinə qarşı hər zaman ayıq-sayıq olmaq kosmoslunun həyatı borcudur. Şeirdə də Kosmosu təmsil edən bu igidlər məhz Koroğlunun qoç igidləri, dəlilərinin törəmələridir:

Ehey... dəlilərim, atlanın, haydı,
İgidlik bizlərə Qorquddan paydı.
Gör biz nə sayırdıq, fələk nə saydı.
Gərək yurdumuzdan düşmən sürüşə,
Haydı, qoç igidlər, haydı döyüşə!..²

Məcnun Göyçəlinin Azərbaycan əsgərinə ithaf etdiyi “Yara alma kürəyindən” şeirinin də mayasında Koroğlunun döyüş meydanına girərkən oxuduğu “Dəlilərim, bu gün mərdlik günüdür, Müxənnət ölkəsi talanmaq gərək” qoşmasından gələn ruh durur. Fəxrəddin Əliyevin “Yeriyn düşmən üstünə” şeiri

¹ Qafarlı Z. Ay Koroğlu // “Azərbaycan” jur., 2005/1, s. 133

² Qafar Q. Haydı, döyüşə! // “Azərbaycan” jur., 2000/10, s. 73

də bu ruhda, Koroğlunun münasib qoşmasının təsiri ilə yazılmış ümumi bəlalara qarşı mübarizə ruhlu poetik nümunələrdəndir.

Müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyasında tez-tez rastlaşdığımız “Koroğlu” qəhrəmanlıq əənəsi nikbin əhval-ruhiyyə yaradır. Nümunələrdən görünür ki, şairlər bədii sözün qüvvəsi ilə dədə-babalarımızdan əmanət qalan Vətənin qorunmasında hər biri bir əsgərə dönmək, hər biri bir Koroğlu dəlisi olmaq arzusu ilə yaşayır. Koroğlunu qəhrəmanlıq zirvəsinə qaldıran sazın-sözün təsiri çağdaş ədəbiyyatımızın həyata gətirdiyi əsərlərin leytmotivinə çevrilməkdə, bədii düşüncədə inqilabi oyanış yaratmaqdadır. Qarşılaşdığımız şeirlər mübarizlik, Vətən yolunda döyüşmək bacarığı aşılaman, əzmkarlıq yaradan professional əsərlərdir.

İkinci fəslin üçüncü yarımfəslı “ *Müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyasında Koroğlu obrazı və motivləri ilə bağı semantik kodlar*” adlanır. Koroğlu türk xalqlarının ümummilli qəhrəmanıdır. Yüz illərdir bu xalq qəhrəmanına olan sevgi bitib tükənməmiş, əksinə bir az da artmış, inkişaf etmişdir. Koroğlunun qəhrəmanlıqları dillərdə dastan olmuş, haqqında hekayələr, şeirlər yazılmış, nəğmələr qoşulmuşdu. Sevindirici haldır ki, bu gün də bu əənə davam etməkdədir. Belə ki, “Koroğlu” eposunun öyrənilməsi, tədqiqi eyni zamanda, həm Koroğlunun öz obrazının, həm də Koroğlu qəhrəmanlarının ədəbiyyata gətirilməsinə səbəb olmuşdur.

Xüsusilə öz azadlıq ideallarını milli, tarixi qəhrəmanlarının simasında görən Azərbaycan xalqı keçmişinə nəzər salıb bu kontekstdən çıxış edərək mübarizlik əhval-ruhiyyəsini ortaya qoymağı məqsədə müvafiq hesab etmişdir. Bu səbəbdən də poetik nümunələrdə tez-tez Koroğlu qəhrəmanlarına müraciət olunurdu. Azərbaycan şairləri Xəlil Rza Ulutürk, Məmməd Araz, Sabir Rüstəmxanlı, Zəlimxan Yaqub, Ənvər Əhməd, Oktay Rza, Adil Cəmil, İslam Sadiq, Rüstəm Behrudi, Nizami Muradoğlu və digərlərinin əsərlərində tez-tez “Koroğlu” dəlilərinin adları sadalanır, bu igidlərin qəhrəmanlıqları poetik deyimlərlə xatırladılır, çağırış ruhlu şeirlər yazılırdı.

Xalq şairi Zəlimxan Yaqub Borçalıda bir köhlən minir. Köhlən atın belində özünü Koroğlunun dəlilərinə bənzədən şair Borçalı harayını gənc nəsilərə çatdırmağa çalışır. Əhalisinin böyük hissəsi Azərbaycan türklərindən ibarət olan Borçalı sazın, sözün vətənidir. Gözəl təbiəti, saf insanları ilə Vətəndən ayrı düşən Borçalının oğulları da zaman-zaman bu yurdları tərkdən edib gedirlər. Bu nisgil şairin dilində sözü, əlində sazı yandırır.

Ustad şairlərimizdən Məmməd Aslanın “Haydı, Qoç Koroğlu” şeiri mübarizəyə çağırış marşı kimi qulağımızda səslənir:

Qurşan qılıncına: onda nicat var!

Qorxma şəhidlikdən: onda həyat var!

İgidlər ölməz ki: haqdan barat var!
Yağını yağmur tək tutdur qurşuna!
Qopart qiyaməti düşmənlə başına!

İkinci fəslin ikinci yarımfəslinin birinci bölməsi **“Koroğlu müasir şeirdə mifik xilaskar kodu kimi”** adlanır. Şair İslam Sadıq müasirlərindən fərqli olaraq, Koroğlunu mifləşdirərək birbaşa onun özünə müraciət edir. Bu cəhətdən onun yaradıcılığında Koroğlu motivləri daha çox mifik xilaskar kodu statusunda çıxış edir. Ocağının közü yad ocaqları alışdıran şair namərdlərlə yol getməyin mümkünsüzlüyü qənaətinə gəlir, keçəl həməzlərin baş alıb getdiyi bir zamanda Koroğlunu səsləyir.

Şeirdə mifik kod – qəhrəmanın dirilməsi, ikinci dəfə dünyaya gəlməsi ilə bağlı bir kosmoqonik təsəvvürə əsaslanır. Burada Koroğlunun real xalq qəhrəmanından mifik obraza çevrilməsi baş verir ki, bu da öz növbəsində həm şairin duyğusal xəyalı, həm ictimai mühitin təsiri, həm də qloballaşan dünyada təklənmək qorxusunun özündən asılı olmayaraq yaratdığı düşüncə təlatümüdür.

İslam Sadıq Koroğlu haqqında ən çox yazan yeganə şairdir. Yazdığı bu şeirlərdə Koroğlu bir milli qəhrəman kimi təqdim olunur, bu qəhrəmanlıq ənənəsi gələcək nəsillərə poetik ifadələrlə tövsiyə edilir. Şeirlərin mayasında Koroğlu ruhu, Koroğlu poetik sözünün təsiri hiss edilir.

İkinci fəslin ikinci yarımfəslinin ikinci bölməsi **“Koroğlu müasir şeirdə milli qəhrəman rəmzi kimi”** adlanır. Məlumdur ki, Koroğlu bir xalq qəhrəmanıdır. Mərdliyi, mübarizliyi ilə dillərdə dastan olan Koroğlu mifi ümumtürk mifologiyasının əsas obrazlarından biri kimi, eyni zamanda Azərbaycan mifoloji qəhrəmanı olaraq müasir şeirimizdə bədii ifadəsini tapmaqdadır. Burada S.Rzasoyun bir yanaşmasını təkrarən xatırlamaq yerinə düşür: **“Koroğlu semantemi** – Azərbaycan etnik-mədəni sisteminin məhvolma təhlükəsi qarşısında fiziki gücünün təşkil olunma sxemi, xalqın etnik özünüifadəsinin qəhrəmanlıq kodudur”¹.

Maraqlıdır ki, Koroğlu müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyasından da elə bu statusda – milli qəhrəmanlıq kodu kimi keçir.

XX əsrin sonlarında ermənilərin Azərbaycanda baş qaldırması nəticəsində vətənimiz yenidən müharibəyə cəlb edildi. Ermənistanın işğalçı ordusu can verməkdə olan Sovet imperiyasının köməyi ilə qərbi azərbaycanlıları öz dədə-baba yurdlarından didərgin saldı, silahsız əhaliyə ağılasıgmaz işgəncələr verməklə kütləvi soyqırımlar keçirdilər. Yenidən müstəqillik qazanmış Azərbaycan ordusu

---

¹ Rzasoy S. «Qloballaşma və humanitar elmlərin aktual problemləri» paradiqmasında folklor və milli mədəniyyət / «Qloballaşma və humanitar elmlərin aktual problemləri» mövzusunda keçirilmiş respublika elmi-praktik konfransının materialları (15 mart 2011-ci il). Bakı: Araz, 2011, s. 336

birdəmiş erməni və rus ordusunun qarşısında tab gətirə bilmədiyindən torpaqlarımızın 20 (iyirmi) faizindən çoxu işğal olundu. Dağlıq Qarabağ bütünlüklə erməni işğalı altına düşdü. Bir milyondan artıq qaçqın və köçkün öz isti yuvasını tərk edib çadırlarda, qaçqın şəhərciklərində yaşamaq məcburiyyətində qaldı.

Belə zamanlarda şeirimizdə bədbin notlar yarandı. Bütün şeiriyyəti ilə mübarizlik təbliğ edən İslam Sadıq “Əllini” şeirində keçilməz dərələr qarşısında Qıratın da aciz qaldığını etiraf etməli oldu:

Bu mənəm, bu Qırat, bu haman dərə,
Kəsib qabağımı, ay aman, dərə...¹

Qıratın keçə bilmədiyi çıxır, dərə olmamışdı. Bu dərələrdən dəfələrlə keçən atın hünərini tükəndi? Yoxsa Koroğlusunu itirmiş Qırat özünü də itirmək təhlükəsi qarşısındadır?! Belə demək caizsə, bəli...

Rafiq Yusifoğlunun “Koroğlu, çatlasın görün” şeirində mərdliyin, mübarizliyin itirilməsindən danışılır. Bu bədbin əhval Heydər Oğuzun “Koroğlu” şeirində də davam edir:

Koroğlu motivi hər zaman şairlərin dilə gətirdiyi, xalqın yaddaşında özünə əbədi məskən salmış bir qəhrəmanlıq düşüncə tərzinə çevrilibdir. Vətəni tərk edib qürbətdə çalışmağa məcbur olan yurddaşlarımızın da yaddaşında Koroğlu diridir, onun nəəsi, səsi və sözünün həsrətini çəkirlər. Qəhrəmanlığın köülləri fəth etmiş mərhələsi olaraq Koroğlu unudulmazdır, əvəz edilməzdir. Məmməd Aslan “Qürbətçi harayı” şeirində bu duyğunu bir qəribin dilindən bacarıqla ifadə edibdir.

“Koroğlu” dastanının hər sətiri, hər cümləsi vətənə, elə sədaqət, yurdumuza sevgi, bu yurd, bu vətən uğrunda mərdliklə mübarizə aparmağa ruhlandıran əzmkarlıqla doludur. Təsadüfi deyildir ki, genetik yaddaşımızın bizə təlqin etdiyi Koroğlu irsinin davamçıları olaraq çağdaş Azərbaycan şairlərinin ənənələri döyüşə səsləməsinin bir Koroğlu gözləntisi vardır və olubdur. O da təsadüfi deyildir ki, Koroğlu adıyla doğulub Koroğlu kimi qəhrəmanlıq göstərmiş Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Koroğlu İsmayıl oğlu Rəhimov ona valideynlərinin verdiyi adı doğrultmuş, erməni işğalçılarına qarşı mübarizədə igidlik göstərmişdir. Şair Oktay Rza Koroğlu Rəhimovun igidliyini xalq qəhrəmanı Koroğlu ilə müqayisə edərək hər ikisinə hörmət və ehtiramını bildirir:

Biri ağalara yad, qənim idi,
Qədim Çənlibeldə çalıb min zəfər...
Biri Qarabağda göstərib hünər,
Yaşıl xiyabanda uyuyur indi.

---

¹ Sadıq İ. Dumanı daşan dərələr., Bakı: Azərənəşr, 2004, s.50

İkinci fəslin ikinci yarımfəslinin üçüncü bölməsi **“Koroğlu dəliləri - müasir şeirdə qəhrəmanlığın bədii arxetipləri”** adlanır.

Qan yaddaşımızdan bədii arxetip kimi poetik təfəkkürümüzə transfer olunan Koroğlu dəlilərinin bədii obrazı müstəqillik dövrü şeirimizin müraciət etdiyi əsas mövzu subyektlərindən sayılır. Xalqın arzusuna və düşüncə tərzinə uyğun olaraq bədii düşüncə də bu aspektdə formalaşmağa başlayır. Xalqın gücü o zaman yenilməz olur ki, əhali öz qəhrəmanı ilə birlikdə olur. Bu sadə həqiqəti çox zaman unudanlar tərəzinin bir gözünün əyilməsinə səbəb olur, bunun da nəticəsi yaxşı heç nə vəd etmir. Bu aspektdən yanaşanda Bilman Qüdrətin ”Koroğlunun dəliləri” şeiri xarakterik bir məzmun daşıyır. Şair Koroğlunun gücünün böyüklüyünü ətrafında olan dəlilərin ona dayaq durmasında görür. 7777 (yeddi min yeddi yüz yetmiş yeddi) dəlisi olan Koroğlunun igidliyi həmin ərlərin qeyrətinin, sədaqətinin nəticəsi idi. Bilman Qüdrət Koroğlunun igidliyini vəsf edərkən onun Misri qılıncı ilə birlikdə sazını da tərif edir. Dastandan məlumdur ki, Koroğlu həm də saz-söz adamıydı. Böyük məclislərə aşıq kimi gedər, sazı-sözü ilə mübarizəsində qələbə zəmini hazırlayardı:

Əlində Misiri, telli saz olub,
Döyüşdə sağ əli Xan Eyvaz olub,
Azğın düşmənlərdən çox qisas alıb,
İgid Koroğlunun mərd dəliləri.

Ağacəfər Həsənlinin “Axır” şeirində Koroğlu dəlilərinin həsrəti yaşanır. Kəmaləddin Qədim də “İki nağıl” şeirində bir zamanlar Dürat, Qırat və misri qılınc ilə döyüşlərdə qəhrəmanlıq göstərən, igidlik nümayiş etdirən Koroğlunun olmamasından təəssüfləndiyini bildirir. Məmməd İsmayılın “Yelə bir söz söyləmişdim” şeirində məcazi mənada “Dədə Qorqud”dan gələn bir ənənə davam etdirilir. “Dədə Qorqud”da su və ağacla sözləşmə olduğu kimi, burada da şair yel ilə sözləşir. Məlum olduğu kimi durna teli üçün Bağdad elinə gedən Eyvaz, Dəmirçioğlu, Bəlli Əhməd Aslan Paşanın adamları tərəfindən əsir alınır. Xoca Əzizin xəbər gətirməsinin nəticəsində Koroğlu Bağdada hücum edib dəlilərini qurtara bilir. Əgər xəbər vaxtında gəlməsəydi, dəlilərin aqibəti heç də yaxşı olmaya bilərdi. Məmməd İsmayıl üstü örtülü şəkildə “durna teli” üçün bu boyda riskə gedilməsinin ağır nəticələrindən dərs almağa çağırır:

Yenə Bağdad ellərindən   Sazım zildən bəmədi.
Geri dönməz durnalar...   Yelə bir söz söyləmişdim.
Adın dildən-dilə düşdü,   Sənə bir şey demədi?

Koroğlu arxetipini poeziyasına gətirən, əslinin, nəslinin soykökünü daim yaddaşında ayıq tutan şairlərdən biri də Musa Ələkbərlidir. Sona Xəyal şairin bu keyfiyyətini belə qiymətləndirir: “Vətəndaş kimi böyüyən, xalqına sevinclər bəxş etməyə çalışan, şeir-sənət yolunda vətəninin, torpağının adını ürəyində mayak kimi

gəzdirən, sınaqlardan qorxmayan, zirvələrə doğru uçuşa hazır qartal kimi inadını sinayan şair yazır:

Koroğlular nişan verər əslimi,
Xətəilər nizamlayıb nəslimi.
Babam olub od köynəkli Nəsimi,
Babəklərdən miras qalıb inadım.

İkinci fəslin ikinci yarımfəslinin üçüncü bölməsi **“Nigar xanım müasir şeirdə Azərbaycan qadınınun milli qəhrəmanlıq kodu kimi”** adlanır.

Müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirində namuslu və qəhrəman qadın obrazı ilk növbədə Nigar xanımın adı ilə bağlıdır.

Nigar xanım semantemini Azərbaycan etnik-mədəni sisteminin bir hissəsi və ya bu sistemin bütövlüyünü hərəkətə gətirən və təmin edən funksional model kimi qəbul etsək, o zaman bu suala cavab almaq üçün S.Rzasoyun bir yanaşmasına nəzər yetirməliyik: “Sistemin məhvolma təhlükəsi zamanı etnosun fiziki gücünü təmsil edən kişi ünsürünün milli immun sistemini hərəkətə gətirməyə gücü çatmayanda, milli immun sistemi ehtiyat potensialı – qadın gücünü işə salır. At üstündə, əlində qılınc təsvir olunan Nigar xanım obrazı bu halda xalqın qadın potensialının milli hərəkət enerjisində çevrilməsinin üsulu, kodu, sxemi, düsturu rolunu oynayır” (296,336).

Bu baxımdan Azərbaycan qadın şairlərinin poeziyasındakı Nigar obrazı böyük maraq doğurur. Mədinə Gülgünün “Apardı sellər Saranı” poeması, əslən Güney Azərbaycandan olan Nigar Xiyavinin şeirləri, Zivər Ağayevanın tövsiyyə xarakterli “A qızlar” şeiri, Şövkət Dağlarqızının “Necoldu” qoşması, Məhərrəm Hüseynovun “Yurdumun gözəlləri” şeiri Nigar xanım semantemində müraciəti baxımından maraq doğurur.

Ümumiyyətlə, qədim türk təfəkkür tərzinin qadının həyatda rolunu yüksəltmək, yerini müəyyənləşdirmək, ana, sevgili, həmdəm olmaqla yanaşı, ortaya qoyduğu qəhrəmanlıq missiyası Koroğlu zamanında Nigarın obrazında cəmləşirdisə, bu gün Salatin, Aytəkin Əsgərova və onlarla başqa Azərbaycanın mərd, mübariz qızlarının simasında yenidən doğulub şəfəqlənir.

İkinci fəslin dördüncü yarımfəslə **“Müasir poeziyada “Koroğlu” poetik nitq qəlibləri”** adlanır. “Koroğlu” dastanının poetik dilinin özünəməxsusluğu həmişə diqqəti cəlb etmişdir. Dastanda verilən şeirlərin dili quruluşu və tərkibi etibarlı ilə sadə, ahəngdar və aydındır. Poetik parçalarda canlı xalq dilindən alınmış ifadə formaları, xalq ruhu əsas yer tutur. Şeirlərin əksəriyyətində canlı danışq dilinin xüsusiyyətləri ilə rastlaşırıq. Bu şeirlər xalq dilinin bütün incəliklərini, zənginliklərini özündə təcəssüm etdirir. Bütün bu xüsusiyyətləri nəzərə alaraq, dastanın Azərbaycan türkcəsində olan dili ilə bağlı məsələyə Nizami Cəfərov “Eposdan kitaba” monoqrafiyasında münasibət bildirərək aydınlıq gətirmişdir:

“Koroğlu”nun dili sadəcə xalq danışığı dili deyildir, xalq dilinə əsaslanan, xüsusi üslub tipologiyası ilə seçilən folklor (daha dəqiq desək, aşıq!) dilidir ki, o zəngin linqvopoetik ifadə imkanlarına malikdir...”¹.

Linqvopoetik ifadə imkanları dedikdə, ilk növbədə dastanın nəzm parçalarında səslənməsinə görə sabitliyini qoruyub saxlayan bədii ifadə vasitələri nəzərdə tutulur. Əzizxan Tanrıverdi “Koroğlu”nun şeir dili kitabında dastanın ifadə imkanlarına ədəbiyyatşünaslıq və dilçilik prizmasından qarşılıqlı şəkildə yanaşaraq geniş təhlil aparmışdır. Bizim məqsədimiz isə dastanda qəlibləşmiş ifadə vasitələrinin müasir poeziyamızda tutduğu yeri müəyyənləşdirməkdən ibarətdir.

Dastandakı şeir nümunələrinin əksəriyyətini təşkil edən qoşma və gəraylılar xalq yaradıcılığının mükəmməl örnəklərindən olub tarixi qəhrəmanlıq hissələri aşılamaqla yanaşı, bəzi ifadələrdə aforizmə çevrilmə prosesi və qəlibləşmə də baş vermişdir. Bu baxımdan müasir poeziyada dastanın mükəmməl qəliblərindən yətinəcə istifadə olunmuşdur.

Dissertasiyanın üçüncü fəslı **“Müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyasında şəhidlik motivi və onun folklor semantikasi”** adlanır və dörd yarımfəsildən ibarətdir. Müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyasında şəhidlik mövzusu zamanla müxtəlif tədqiqatların predmetinə çevrilmişdir. Lakin bu konsept heç vaxt folklor semantikasi baxımından tədqiq olunmamışdır. Halbuki bu mövzunu burada tədqiqat predmeti kimi konseptləşdirən əsas cəhətlərdən biri məhz folklorla bağlıdır. **“Müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyasında şəhidlik motivinin folklor semantikasının nəzəri əsasları”** adlanan birinci yarımfəsildə göstərilir ki, “şəhidlik” bir mənə hadisəsi, semantik dəyər, düşüncə konsepti kimi dərin tarixi köklərə malikdir. Bu mənə konsepti tarixən müxtəlif mərhələlərdən keçmişdir. “Şəhidlik” adı bu konseptin son mərhələsinin adıdır. Belə ki, “şəhid” ərəb sözüdür və yüksək amallar, ümummillı, dini, xəlqi, bəşəri, humanist dəyərlər uğrunda canından keçərək şəhadətə yetən insanlara şəhid deyilir.

Bizim ümumi qənaətimizə görə, şəhidlik **milli şüur tariximizdə** mənə hadisəsi, semantik dəyər, düşüncə konsepti kimi dörd mərhələdən keçmişdir:

1. Mifik düşüncə mərhələsi;
2. Folklor düşüncəsi mərhələsi;
3. İslami düşüncə mərhələsi.
4. Müasir milli düşüncə mərhələsi.

Birinci mərhələ, yəni mifik şəhidlik mərhələsi birbaşa ölüb-dirilmə formulu ilə bağlıdır. Mifologiyada ölüb-dirilmə yeni yaradılışın, yəni kosmoqoniyanın əsas şərtidir.

---

¹ Cəfərov N. Eposdan kitaba. Bakı: Maarif, 1999, s.170

Şəhidliyin ikinci mərhələsində, yəni folklor düşüncəsi mərhələsində mifik şəhidlik konsepti özünün kosmoqonik mahiyyətini saxlamaqla aydın milli şüur hadisəsinə çevrilir. Bu mərhələ üçün iki cəhət əsasdır:

Birincisi, şəhidlik folklor düşüncəsi mərhələsində aydın dərk olunan milli qəhrəmanlıq hadisəsidir. Buna çox misal gətirməyib, “Dədə Qorqud” eposu qəhrəmanlarının el-oba, yurd, namus uğrunda şəhidliklərini xatırlayaq. Uruz atası Qazanın namusunu öz ölümündən uca tutur. Beyrək şəhid olsa da, Oğuz elinin birliyinə xəyanət etmir. Yaxud Oğuz igidləri düşmənlə savaşa dəstə-dəstə şəhid olurlar.

İkincisi, mifik şəhidlik konsepti folklor mərhələsinə transformasiya olunarkən şəhidliyin mifdəki kosmoqonik mahiyyəti dəyişməz qalır. Yəni mifologiyada qəhrəmanın ölümü ya bütövlükdə dünyanın (kosmosun), ya da onun ayrı-ayrı ünsürlərinin yaranmasına xidmət edir. Bu ölüb-dirilmə formulu (“Biri ölməsə – o biri dirilməz”) folklorlarda da öz funksionallığını qoruyur. Şəhidliyin folklor mərhələsi mif mərhələsindən təcrid olunmuş hadisə deyildir, əksinə, onun davamı, inkişafı, yeni mərhələyə transformasiyasıdır.

Şəhidlik konseptinin üçüncü mərhələsi islam dini ilə bağlıdır. Azərbaycan xalqı bütövlükdə islamı qəbul etməsi ilə şəhidliyin mifdən və folklorlardan gələn bütün məna çalarları islam şəhidliyinin semantik qəlibinə oturur. Bu mərhələnin ən maraqlı cəhəti ondan ibarətdir ki, xalqın düşüncəsində şəhidliyin xalqı anlamı ilə islami anlamı heç də bir-birinə ziddiyyət təşkil etmir, əksinə, bir-biri ilə qovuşub yeni milli-dini məna kəsb edir.

Şəhidlik konseptinin dördüncü mərhələsi müasir milli düşüncə mərhələsidir. Şəhidlik bu mərhələdə özünün tarixin dərinliklərindən gələn bütün uca keyfiyyətlərini saxlamaqla ümummillə mənəvi dəyərə çevrilir.

Maraqlı, səciyyəvi və məntiqəuyğundur ki, müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyasında şəhidlik bütün bu sadalanan məna çalarlarını özündə qoruyur. Fikrimizcə, müasir poeziyada şəhidlik konseptinin əsas özəlliyi də onun folklor arxetiplərini özündə qorumasında ifadə olunur.

Şəhidlik müasir Azərbaycan ədəbiyyatının əsas mövzusu olaraq 1990-cı ilin yanvar faciəsinin acı nəticəsi kimi meydana çıxmışdır. Məlum olduğu kimi 1990-cı ilin yanvar ayının 19-dan 20-nə keçən gecə mənfur sovet ordusunun böyük bir hissəsi azadlıq mübarizlərinin, əliyalın dinc Bakı sakinlərinin üzərinə hücum edərək Azərbaycanın haqq səsinə batırmağa çalışdı. Bu dövrdən başlayaraq Azərbaycan poeziyasında şəhidlik müqəddəs bir amal uğrunda həyata keçirilən missiya kimi baş mövzuya çevrildi. bu mövzuda yazılan əsərləri iki yerə ayırmaq olar:

1. 20 Yanvar faciəsi ilə bağlı yazılan əsərlər;
2. Qarabağ savaşı ilə bağlı yazılan əsərlər.

Qeyd edək ki, müstəqillik dövründə istər 20 Yanvar şəhidlərinə, istərsə də ondan sonra Qarabağ uğrunda gedən savaşa həlak olan igidlərimiz haqqında poemalar, şeirlər yazılıb və yazılmaqdadır.

Üçüncü fəslin ikinci yarım fəslisi **“Gülüstan”, “İstiqlal” və “Şəhidlər”də folklor kodları**nun öyrənilməsinə həsr edilmişdir. XX əsrin sonlarında Azərbaycan Şəhidlik məktəbinin binası heç mübaliğəsiz xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin “Gülüstan” poemasının sütunları üzərində bərqərar oldu. Azərbaycanın söz gülüstanında öz ətri və rayihəsi ilə tanınan Bəxtiyar Vahabzadə 1959-cu ildə həm öz həyatında, həm də ümumən Azərbaycan poetik fikir tarixində hadisəyə çevriləcək bir əsər – “Gülüstan” poemasını yazdı. İ.V.Stalinin ölümündən sonra ədəbi üfüqlərdə bir ilıq hava dolansa da, sovet rejimi hələ çox güclü təzyiq vasitələrinə malik idi, şair də bunu hiss edərək poemasını çap etdirə bilmirdi. Poema Cənubi Azərbaycanın görkəmli inqilab mücahidləri Səttar xan və Şeyx Məhəmməd Xiyabaninin xatirəsinə ithaf edilmişdi. Nəhayət üç ildən sonra 1962-ci ildə poema “Şəki fəhləsi” qəzetində şap olundu. “Gülüstan” poeması Azərbaycan xalqının bağına vurulmuş elə bir yaranın gətirdiyi bəlaları təsvir edir ki, Azərbaycan xalqı var olduğu bütün zamanlarda bu ağrı-acı unudulmayacaqdır. Poemanın adı 1813-cü ildə İran şahlığı ilə çar Rusiyası arasında gedən müharibənin acı nəticəsi olaraq Azərbaycanın Gülüstan kəndində bağlanan müqavilənin adından iqtibas edilibdi. Vətənpərvər şair bədnam müqavilənin bağlanma anını təsvir edir:

İpək yaylığıyla o, asta-asta
Silib eynəyini gözünə taxdı.
Əyilib yavaşca masanın üstə,
Bir möhürə baxdı, bir qola baxdı.

B.Vahabzadə bu poemadan sonra uzun müddət sovet rejimi tərəfindən təqib və təzyiqlərə məruz qaldı, amma əyilmədi, sınımadı. Hətta şairin bu əsəri milli azadlıq ideyalarının cücərməsinə, boy atmasına vəsilə oldu. Şairin əsərlərində azadlıq, bütövlük, ümumiyyətlə cənub mövzusu çiçəklənməyə başladı. 60-cı illərin yazarları örnək kimi Bəxtiyar Vahabzadəni ustad olaraq qəbul etdilər. F.Qoca, A.Abdulla, S.Rüstəmxanlı, R.Rövşən, M.Araz və s. poeziyasında “Gülüstan”ın toxumları göyərməyə başladı. Xüsusilə M.Arazın bu dövrdə “Gülüstan”dan mayalanmış Bəxtiyar Vahabzadəyə ithaf edərək yazdığı “Məndən ötdü”... şeiri gəncliyin oyanmasında bir amala çevrildi. “Gülüstan” düşünürük ki, həm ədəbi, həm siyasi bir cərəyana çevrilərək gəncliyi ətalət sükutundan dartıb çıxartdı.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurulması, Azərbaycan dilinin dövlət dili statusu qazanması, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisi olaraq üç rəngli bayrağımızın dövlət rəmzinə çevrilməsi şair Bəxtiyar Vahabzadənin sinəsini söz ilə doldurur, ilhamını qanadlandırır:

"Dilək bir çiçək də bitirə bilməz
Bu gündən sabaha körpü olmasa.
Azadlıq ağacı bar verə bilməz
Şəhidlər qanıyla suvarılmasa.

Nəticə olaraq deyə bilərik ki, Bəxtiyar Vahabzadənin bu üç poeması ayrı-ayrı zamanlarda yazılsa da, bir-birini tamamlayaraq, biri digərinin təməl daşına çevrilibdir. "Gülüstan", "Şəhidlər", "İstiqlal" üç alma kimi göydən düşməsə də, üç poetik nümunə kimi şair Bəxtiyar Vahabzadənin ədəbi irsinin ən layiqli mirası olaraq Azərbaycan poeziyasının şah əsərləri sırasına daxil olubdur.

Üçüncü fəslin üçüncü yarımfəslı **"Müasir poeziyada şəhidlik motivi və folklor"** adlanır. 1990-cı ilin 19-dan 20-nə keçən yanvar gecəsi baş verən hadisələr insan ağına gəlməyəcək dərəcədə vəhşiliklə, qansızlıqla həyata keçirilmişdi. Ramiz Məmmədzadənin "O gecə" poeması 20 Yanvar faciəsini tez bir zamanda xalqımıza çatdıran o dövrün ən populyar əsərlərindən oldu:

Nə qara, nə müdhiş gecəymiş, Allah!
Biz hardan biləydik necəymiş, Allah!
Qapqara güllələr, otlar, silahlar
Axıb tökülübmiş gül şəhərimə.
O gecə fəryadlar, amanlar, ahlar...
Od vurdu bir qara yel şəhərimə.

İlyas Tapdığın "Bir şəhiddir ürəyim", Həsən Valehin "Qanlı yanvar", xalq şairi Qabilin "Mərsiyə", Hüseyn Razinin "Şəhid qəbirləri" şeirləri də o qanlı gecənin təsvirini verirdi.

Müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyasının məram, məqsədinə uyğun olaraq yazılan əsərlərin mübarizlik əhval-ruhiyyəsinin nikbin bir ovqat yaratdığını və bu ovqatın gənc nəslin ideya-tərbiyəsində böyük rolunu qeyd etməliyik. Poeziyamızın uğurları oxucuların yeni əxlaqi keyfiyyətlərə sahiblənməsində, ideyasiyi dünyagörüşünün formalaşmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir, onların iradəsini, duyğularını, fikirlərini ifadə edir, gənclərin vətənpərvərlik hisslərini gücləndirir, əxlaqi cəhətdən tərbiyə edir. Bu işdə poeziyamızın ruhunda yaşayan folklor kodlarının böyük rolu vardır.

Üçüncü fəslin dördüncü yarımfəslı **"Layla-elegiya müasir şeirdə şəhidlik motivinin folklor paradiqması kimi"** adlanır. Azərbaycan yazılı ədəbiyyatı və şifahi xalq yaradıcılığının mövcud olan müxtəlif janr növlərinin sintezi nəticəsində müasir ədəbi mühitdə özünə geniş yer alan bəzi şeir formalarının öyrənilməsi ədəbiyyatşünaslıq və folklorşünaslığımızda aktual bir problem olaraq qalmaqdadır. Son dövrlərdə xalq yaradıcılığı məhsulu olan layla və ağılların yazılı poeziyanın müxtəlif şeir şəklləri ilə birlikdə sintezi şəklinə ortaya çıxan layla-elegiyaların öyrənilməsi işi də bu aspektdən mühüm əhəmiyyət kəsb edir. **Müasir**

poeziyamızda layla-elegiyalar layla, ağı janrının yeni bir forması olub layla və ağı elementlərini özündə ehtiva edən, lakin quruluşuna, vəzninə, qafiyələnmə sisteminə görə dəyişən bir şeir şəklidir. Bu şeir şəklinin yaranması Azərbaycan xalqının arzuolunmaz Qarabağ savaşına cəlb olunmasından sonra şəhidlərin anımı ilə əlaqələndirilir. Layla-elegiyalarda ağı kimi kədər, dərd-ələm, layla kimi əzizləmə, oxşama kombinasiyaları qarışaraq hüznü bir şəkildə təzahür edir. Layla-elegiyaların fərqli cəhətlərinə qısa bir nəzər salaq.

Laylanın ilk dörd misrası bayatıda olduğu kimi (a, a, b, a) qafiyələnmə sistemi ilə qurulur, son iki misra (5-6) əzizləmə anlamında bir-birini təkrar edərək qafiyələnir:

Quşlar uçur havada,	Dilim sənə duada.
Balası var yuvada.	Balam, laylay, a laylay,
Gözüm boy atmağında,	Gözüm laylay, a laylay ¹ .

Layla-elegiyalarda isə laylalarda olduğu kimi əzizləmə mənası olsa da, burada daha çox kədər, dərd ünsürləri əsas yer alır. Vaxtsız getmiş övlad acısının ana-bacı ürəyinə vurduğu ağır dərdin təzahürü layla-elegiyalarda bəzən bir qədər də üsyankarcasına verilir.

Müstəqillik dövrü poeziyasında layla və ağı elementlərindən istifadə edilməsi isə şeirin bədii siqletini artırmaq, onun emosional təsir mexanizmini gücləndirmək, bədiiliyinə rəng qatmaq məqsədi daşıyır.

Əsasən müstəqillik dövrünün müəllifli məhsulu olan layla-elegiya janrının milli-mədəni irsimizin tərkib hissəsi olması onun folklor və yazılı ədəbiyyat müstəvisində birgə araşdırılması və öyrənilməsi zərurətini də gündəmə gətirir. Bu gün şəhidlərə deyilən layla-elegiyaların genetik təzahürləri insanlığın yaranışından bu və ya digər formada mövcud olmuşdur. Müasir zamanda hər hansı bir acının nəticəsi olaraq bu folklor janrı daha da geniş yayıldı və hazırda formalaşma prosesindədir.

Layla-elegiyalar daha çox 20 Yanvar və Qarabağ müharibəsi şəhidlərinə yazılır. Hüseyn Əsgəroğlu “İlham-Fərizənin sevgi dastanı” əsərində laylay deyərək bu sevgiyə münasibət bildirir:

Dan sökülür, gün çıxır,	Fəqət ulu Tanrıdan
Qar yağır, yağış yağır.	Nə haray vardı, nə hay,
Küləklər uğuldayır,	Kim yanacaq halına
Yarpaqlar pıçıldayır.	İlham-Fərizəm, lay-lay.

Şəhidliklə bağlı olaraq yaranan layla – elegiyalardan biri də Orxan Paşanın Milli Qəhrəman Mübariz İbrahimovun xatirəsinə həsr etdiyi “Şəhid köynəyi lalələr” şeiridir.

---

¹Güney Azərbaycan folkloru. I kitab. Bakı: Elm və təhsil, 2013, s.244

Layla-elegiyalar bəzən qloballaşaraq daha da böyük məzmun kəsb edir. Qarabağ savaqlarının şiddətli zamanında, Laçının işğal edildiyi günlərdə Şam kəndində Sevda nənənin çəkdiyi haray qulaqları yandırır. Güləmail Murad “Yandım, ay haray, yandım” elegiyasında Sevda nənənin harayını bədiiləşdirmişdir. Layla-elegiyaların tipik nümunələrindən biri də Yaqub Məğrurun “Layla, Xocalım, layla” əsəridir. Nüsrət Kəsəmənlinin “20 Yanvar” şeiri də bu səpgidə yazılmış xalqımızın dərđini, kədərini əks etdirən layla-elegiyalardandır.

Layla-elegiyalar yeni yaranmaqda, formalaşmaqda olan janr olduğundan onun poetikası haqqında kifayət qədər araşdırma aparılmasa da, layla və ağılar haqqında yetərinə məlumat vardır. Ümumiyyətlə, qeyd etmək lazımdır ki, layla-elegiyalar forma və qafiyələnmə baxımından sərbəstdir. Prof. Məmməd Əliyevin “Dədə Qorqud şeiri” kitabında sərbəst şeirimizin formalaşması prosesi haqqında mülahizələrini eynilə layla-elegiyaların yeni bir şeir şəkli kimi meydana çıxması haqqındakı fikirlərimizlə mütənəsb olduğu qənaətdəyik. Məmməd Əliyevin mülahizələrindən yığcam bir parçaya diqqət edək: “Azərbaycan sovet dövrü şeirində müxtəlif həcmli misralardan (təbii ki, durğu qruplarından) təşkil olunmuş şeirlərə də rast gəlinir ki, belə loqaedik ölçülü şeir nümunələrinə digər xalqların müasir poeziyasında da rast gəlinir. Qeyd etməliyik ki, belə misralardan təşkil olunmuş şeirlər əslində ölçülü şeirlə sərbəst şeir arasında mövqe tutur”¹.

Eyni mahiyyəti bu gün formalaşmaqda olan layla-elegiyalarda görmək olar. Bu şeir şəklinin bəndləri və ya misraları konkret ölçüyə salınmadığından sərbəstdir, şeirin istənilən parçasında heca vəzninə keçilir, layla elementləri daxil edilir, rəcələr olur, nəticə verilir. Düşünürük ki, burada qısa şəkildə verdiyimiz məlumatlar layla-elegiyalar haqqında da müəyyən təsəvvür yarada bilər.

Layla-elegiyalar milli mənəvi dəyərlərimizin xalqımız tərəfindən düzgün qiymətləndirilməsi, Vətən sevgisi, Milli qürur, türk düşüncə tərzinin inikası ilə birbaşa bağlı olaraq özünü dərk etmə kompleksidir.

Dissertasiyanın dördüncü fəslı “**Müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirində ritual və inanc motivlərinin bədii inikası**” adlanır və beş yarım fəsildən ibarətdir. Bu fəslin “*Müasir poeziyada Novruz motivləri*” adlanan birinci yarım fəsildə göstərilir ki, Novruz-Bahar bayramı hər zaman xalq müdriklərinin diqqətində olmuş, xalq müdrikliliyini, mili-mənəvi dəyərləri ənənəvi şəkildə mühafizə etməkdədir. Babalarımız yazın gəlişi ilə əhatələrində olan bütün varlıqlarda bir canlanma, təzələnmə olduğunu görərək, kainatın məhvirində baş verən yeniliklərə qiymət verməyə çalışmışlar. Müasir poeziyamızda da “Novruz” bayramı

---

¹ Əliyev M. Dədə Qorqud şeiri. Bakı: Çarşıoğlu, 2000, s.66

haqqında yetərinə şeirlər yazılmış və yazılmaqdadır. Xalq şairi Fikrət Qocanın “İlk bahar” şeirində Novbaharın özəlliklərindən danışılır:

Nəğmə sərgisidi bahar bayramı,
Sevinclə, sevgiyə boyanıb üzlər.
Elə bil söz qoyub bu bahar hamı,
“Evdə oturmayaq gərək gündüzlər”

Nüsrət Kəsəmənlinin “Şəhərdə bahar” şeirində qərribə bir nisgilli arzusun şahidinə çevrilirik. Kənd yerlərində baharın gəlişi təbiətdə canlanmanın, yaşıllığın, gül-çiçəyin göyərməsi ilə köntülləri oxşayır. Dağlardan axan şələlələr, yaşıllaşan ağaclar, boynubükük bənövşələr kənd yerlərinin gözoxşayan gözəllikləridir. Şair ümid edir ki, bu il şəhərdə də baharı görəcekdir.

Kəmaləddin Qədimin “Axşam çatmaz axşamına bu yazın” şeirində Novruz bayramında fala çıxma səhnəsi təsvir edilmişdi. Şairin “Köklə ürəyini yaz havasına” adlı şeirində bahar bayramında nəğmə deyilməsi, qəm-qüssədən azad olunması kimi əlamətlərdən söhbət açılır. Orxan Paşa “Bir yandan da bu yaz havası” şeirində Novruzun gəlişini təbiətdə, hətta qurumuş ağacların canlanması, cücərməsi ilə müşahidə olunduğunu, qönçələrin köz-köz açıldığını, belə bir zamanda odlu baxışlara tuş olanların oddan-alovdan qurtula bilməyəcəklərini təsvir edibdir. Ramiz Rövşənin bahar axşamlarının məşumluğu ilə bağlı yazdığı “Çiçəklər doğulur bu yaz gecəsi” şeiri orjinal deyim tərzində ifadə olunan fikirlərin qeyri-ənənəvi üsulu və şirinliyi ilə seçilir. Təbiətin canlanması yaz gecələrində çiçəklərin doğulması ilə həm də sevgi gətirir. Məsum bir qızın dodaqları şairin adını pıçıldayarsa, bu yaz gecəsində nəinki sevmək, bəlkə o qızın yolunda ölmək də olar:

Çiçəklər doğulur bu yaz gecəsi,
Bu yaz gecəsində sevməyə nə var?!
Dərsəm güllərini bu gələn yazın,
Sallanıb yellənsəm budaqlarından,
Eşitsəm adımlı sevən bir qızın
Hələ öpülməmiş dodaqlarından, -
Bu yaz gecəsində ölməyə nə var?!.

Bahar havasında, gülün-çiçəyin rəyhəsində şair Zeyqəm Vüqar da könlünü yazıya verir. Fəxrəddin Meydanlının “Bir də ki, Bahar” şeirinin lirik qəhrəmanı da günəşin zərrəsi kimi sevdiyi qızın saçlarına hopmaq, onun könlü mülkünü odlu nəfəsi ilə isitmək istəyir. Sevgilisi gedən yollara xalılar düzmək istəyir ki, ayağına bir daş dəyməsin. Lirik qəhrəmanın iki sevgilisindən biri də ona bu gözəl hissləri yaşadan ilk bahardı.

Baharın bu xoş anlarında Rüstəm Behrudinin sevgisi daşa dəymiş, unudulmuş lirik qəhrəmanı getməyə bir isti ocaq tapmır, ancaq Fərqanə

Mehdiyevanın təsvir etdiyi lirik qəhrəmanlar bu baharda isti ocaq qurmaq arzusunda dirlər.

Novruz bayramı haqqında bu günə qədər ədəbiyyatımızda çox yazılıb, çox deyilibdir. Bu gündən sonra da yazılacaqdır. Müstəqillik dövrü poeziyasında da Novruz mövzusu önəmli yer almaqdadır. Novruz bayramı elə bir bəşəri bayramdır ki, onun arxaik qatında olan mətləblər hələ də tam açılmayıbdır. Ümid edirik ki, Novruz bayramının bəşəriyyətə təlqin etdiyi ali məqsədlər gələcəkdə bütün dünya xalqları tərəfindən əxz olunacaq və qəbul edilərək ümumdünya mədəniyyət hadisəsinə çevriləcəkdir.

Dördüncü fəslin ikinci yarımfəsləi *“Müasir poeziyada toy motivləri”* adlanır. Azərbaycan xalqının ən qədim adət-ənənələri işərisində özünəxas xüsusiyyətləri ilə seçilən mərasimlərdən biri də toydur. Əvvəllər düyün adı ilə tanınan, sonralar toy-düyün, hazırda isə toy kimi məşhurlaşmış bu mərasimin kökündə yeni bir ailənin cəmiyyətə təqdimatı əsas yer alır.

Elçilik, nişan taxma, xınayaxma (həneyaxma), qız köçürmə, oğul evləndirmə, gəlin gətirmə, duvaqqapma kimi adət-ənənələr Azərbaycan xalqının yaddaşında toy mərasimləri adıyla yaşamaqdadır. Bütün bu mərasimlərin icrası zamanı oxunan nəğmələrə toy nəğmələri deyilir.

Zəlimxan Yaqubun *“Toy günüdür”* şeirində bu xarakterik hallar əks olunubdur:

Toy günüdür, bu məclisin bəyinə bax,
Çal-çağıra, kamanına, neyinə bax.
Təbiətin yerinə bax, göyünə bax,
Ömrüm çatıb bir şöhrətə, şana burda.

Bütün bu toy mərasiminin mərhələli həlli xalq yaradıcılığı nümunələri ilə müşayiət olunur. Deyilən alqışlar, gülümeylər, haxıştalar mərasimin şən keçməsinə yardım edir, xoş ovqat yaradır. Bəzən bu tədbirlərin aparıcısı əvvəldən çağırılmış masabəyi olur. Aparıcı müasir poeziya nümunələri söyləyərək bu mərasimləri daha da canlandırır.

Asim Yadigarın *“Toyda deyilən şeir”*ində, yaxud Ağasəfanın yazdığı *“Qızım üçün bayatılar”*da olduğu kimi qızlar haqqında xeyir-dua verilir.

Ənənəvi olaraq gəlin evdən çıxanda *“Vağzalı”* havası çalınır. *“Vağzalı”* havası yola salmaq anlamında olub qızın ata evindən ayrıldığı bildirir. Bu havada sevinc ilə birlikdə bir nisgil, ayrılıq kədəri sintez olubdur. Sovet dönəmində *“Vağzalı”* havasının nisgilli təsirini Tofiq Bayram öz şeirində xarakterik obrazlarda canlandırma bilmişdi. Bütün analar qızlarını ər evinə yola salanda ağlayırlar. Bu hissənin təsiri altında şair bacısı Elmiranın toy mərasimində anasının ağlamasını *“Vağzalı çalınır”* şeirində mənalandırmağa çalışmışdı:

Gedirsən ən şirin arzu-kam kimi,
“Vağzalı” çalın, get yavaş-yavaş.
Dünyada hər ana öz anam kimi,
Bircə toy günündə ağlayaydı kaş!

Toy mərasimləri şənlik, şadlıq, musiqi və oyunlarla zəngin olan xalqımızın əsrlərlə cilalayıb bu günümüzə gətirib çıxartdığı adət-ənənənin bir qolu olaraq böyük əhəmiyyət kəsb edir. Toy mərasimi yeni yaradılmış ailəni cəmiyyətə təqdim edir və onun yerini müəyyənləşdirir. Ayrı-ayrı ailələrin qohumluq əlaqələri yaranır, ailə tayfaya, tayfa nəsilərə çevrilərək cəmiyyətin əsasını təşkil edir. Tarixən bu qohumluq yüksək tutulmuş, milli dəyərlərimizi özündə əks etdirən mərasim kimi inkişaf etməkdədir. Bundan dolayı, xalqımızın həyatının ayrılmaz tərkib hissəsi olan toy mərasimi müasir poeziyada da ayrıca semantik layı – toy motivlərini təşkil edir.

Dördüncü fəslin üçüncü yarımfəsli “*Müasir poeziyada yas motivləri*” adlanır. Azərbaycanın ötən əsrin 80-ci illərinin sonundan etibarən elan edilməmiş müharibəyə cəlb edilməsi, rus havadarlarının köməyi ilə erməni işğalçıları tərəfindən torpaqlarının 20 (iyirmi) faizinin zəbt edilməsi nəticəsində nahaq ölüm hadisələri artmışdır. Bir milyondan çox əhalinin qaçqın, məcburi köçkün vəziyyətinə düşməsi, Kərbəla müsibətini xatırladan faciələrlə qarşılaşması müasir ədəbiyyatda öz əksini tapmaqdadır. Bu dövrdə şairlərimiz bayatı-ağı janrına müraciət edir, ölənləri ididlərimizə yas tutur, mərsiyələr yazırlar. Qarabağın, Şuşanın itirilməsi xalq şairi Zəlimxan Yaquubun poeziyasında “Qarabağ şikəstəsi” kimi gözü yaşlıdır:

Ağlar, bayatım ağlar,   Qara geyən Şuşasız,
Ömrüm, həyatım ağlar.   Hər bir saatım ağlar.

Ağlar Azərbaycan folklorunun ən qədim şeir formalarındandır. Bu janrın özünəxas spesifikasi vardır. Ağlar dərin kədərli ifadə edən sözlü ağlaşma olub, əsasən bayatı şəklində (a,a,b,a) yazılan folklor nümunəsidir.

Göründüyü kimi, yas mərasimi Azərbaycan insanının məişət həyatının mühüm tərkib hissələrindən biri olduğu kimi, müasir poeziyada da ayrıca semantik folklor layı kimi motivlənmişdir.

Dördüncü fəslin dördüncü yarımfəsli “*Müasir poeziyada oyun motivləri*” adlanır. Azərbaycan poeziyasında şeirə oyun elementlərinin gətirilməsi ənənəvi xarakter daşıyır. XX əsr poeziyamızda ustad şairlərimiz uşaqlıq zamanı oynadıqları oyunları xatırlayaraq zaman-zaman o təsiri poetik düşüncədə fəallaşdırmış, saf və təmiz duyğuların ifadəsi olaraq əsərlərində təsvir etməyə çalışmışlar. Azərbaycan Respublikası ikinci dəfə öz müstəqilliyinə qovuşandan sonra ədəbiyyatımızda xalqın keçmişinə, adət-ənənələrinə, milli düşüncəsinə yeni münasibət formalaşmağa başladı. Yazarlar öz bədii əsərlərində xalq təfəkküründən

qidalanaraq yeni, orjinal, lakin keçmişə qırılmaz tellərlə bağlı olan nümunələr yaratmağa başladılar. Belə yazarlardan biri də sıralarımızı erkən tərk etmiş şair Nüsrət Kəsəmənli. Nüsrət Kəsəmənli folklorun müxtəlif janrlarından istifadə edərək gözəl nümunələr yaratdığı kimi şeirlərinə milli oyun elementlərini də gətirmişdir. Şairin belə əsərlərindən “Seyid Əhməd”, “Cıdır”, “Yanıq Kərəmi”, “Bənövşə bəndə düşdü”, “Oyna, balam, oyna” şeirlərini göstərə bilərik. Bu şeirlərdə şair qədim el oyunlarının insanlarımızın həyatında oynadığı rolun əhəmiyyətindən danışır, eyni zamanda müasir gənclik tərəfindən mənəvi dünyamızın çox zəngin dəyərlərinin qeyri-düzgün istiqamətlərə yönəldilməsini təəssüf hissi ilə qeyd edir.

Müqayisə üçün deyək ki, Kəmaləddin Qədim də “Atlarda kimin atı” şeiri ilə bir növ Nüsrət Kəsəmənliyə dəstək olmaq istəyibdir. Belə ki, şair uşaqılıqda iki dəstəyə bölünüb oynadıqları bu oyunu unuda bilmir. Atları tapmaq, minib çapmaq o vaxtın uşaqlarının ən böyük əyləncəsi idi. Atın şərəfinə söz demək, onun nişanələrini düzgün təyin etmək, sonra da sahibini tapıb minmək icazəsi almaq o vaxtın uşaqlarının sağlam, cəsur böyüməsini şərtləndirən səbəblərdən idi:

Bu da bir oyunuydu,	İgidlik oyunuydu,
Uşaqılıq oyunuydu	Qoçaqlıq oyunuydu
Atlarda kimin atı?	Atlarda kimin atı?

Hər iki şairin uşaqılıq dövrü, təqribən, XX əsrin altmışıncı illərinin sonuna düşür. O vaxtlar atlar çox idi, hətta kolxozlarda at sürüləri saxlanılırdı. Artıq yetmişinci illərin sonlarında atların sırası seyrəldi, tək-tək adamlarda at qaldı. Atlar azaldığı kimi at yarışları da keçirilmədi, hətta bir müddət tamam unuduldu.

Ustad şairlərimizdən Oktay Rzanın da şeirlərində oyun elementlərinə rast gəlirik. Şairin “Qurutdu” şeiri bu baxımdan xüsusi qeyd olunmalıdır. Hazırda arxaikləşmiş “Qurutdu” oyunu əsasən mərkəzi aran rayonlarında icra edilən uşaq oyunlarından biridir.

Bu baxımdan Adilə Nəzərin “Gizlənpaç oyunu” şeiri də uşaqılıq sevgisini uduzanların dünya ilə gizlənpaç oynamaq cəhdinə bənzəyir. Uşaq oyunlarının zamanında düzgün qiymətləndirilə bilməməsi ucbatından uğursuzluğa düşərək olan sevgilərin xatirə işığında lirik qəhrəman bu dəfə dünyanı müqabil tərəf kimi görür və fikirləşir.

Nuranə Nurun “Çərpələng” şeiri uşaqların çox böyük həvəslə oynadıqları, “kim daha uzağa uçura bilər” iddiası ilə başlayan çərpələng yarışması ilə bağlı yazılıbdır. Uşaqılıq oyunlarının duyğulu xatirələrini poeziyasında əks etdirən xanım şairlərdən biri də Afət Viləşsoydu. Poeziyası nisgilli sevgi notları ilə süslənmiş Afət Viləşsoyun “Alma desəm, gəlməzsən” şeiri uşaqılıqda hamının oynadığı “alma desəm, gəlmə, armud desəm, gəl” təkərləməsinin xoş ovqatını yaddaşımızda təzələyir.

Arzu Kazımqızının “Evciyim” şeirində uşaqlıqda evcik oynamış şairənin duyğuları verilmişdir. Rəfaiil Tağızadənin “Ömrün payızı” şeirində gizlənpaç oyununun məkanı təbiətə transef olunur. Ömrün payızı ilə təbiətin gətirdiyi payız fəslinin ortaq məxrəcini tapmağa çalışan şair uşaqlıqda oynadığı “gizlənpaçı” xatırlayır. Uşaqlıq oyunlarını xatırladan şeirlərdən biri də Sabir Sarvanın “Hara daş atılsa” şeiridir. Əsasən oğlan uşaqlarının oynadığı “daş atmaq” oyunu güc və qüvvətin yoxlanılmasına xidmət edirdi.

Məmməd İlqarın “Davalı kinolar” şeirində uşaq vaxtı baxdıqları davalı kinodan sonra yığışlıb “müharibə” oyunu oynamaqlarından söhbət açılır. Belə müharibə oyunlarından biri də “Çapay” idi. Mobil Quluzadənin “Çapay” şeiri də sovet quruluşunun o dövrün uşaqlarının həyatına daxil etdiyi bu oyunun mahiyyətinin açılmasına xidmət edir.

Oyun elementlərinin poeziyaya gətirilməsi folklor ilə, milli düşüncə ilə bağlı yeni mütərəqqi dünyagörüşünün yaranışdır. Müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyası həyatımızın müxtəlif sahələrini əhatə etdiyi kimi bu yöndə də uğurlu addımlar atır. Müasir şairlərimiz elektro-texnika əsində xalq yaradıcılığı nümunələrinə müraciət etməklə unudulmaqda olan folklorumuzun müəyyən sahələrini yenidən canlandırır, müasir ədəbiyyatımızı zənginləşdirirlər. Vətən sevgisi, mübarizlik, yenilməz olmaq bu şeirlərin təbliğ etdiyi əsas cəhətlərdəndir. Yıxıldığımız atları cilovlayıb yenidən minə bilmək, Vətəni göz bəbəyi kimi qorumaq, torpağa sevgi aşılamaq Azərbaycan poeziyasının qayəsinə çevrilibdir.

Dördüncü fəslin beşinci yarımfəslı *“Müasir poeziyada inanc motivləri”* adlanır. Müasir Azərbaycan poeziyası respublikamızın ikinci dəfə müstəqillik (1991) qazanmasından sonra yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur. Belə ki, antidemokratik sovet rejiminin çökməsi ilə iqtisadiyyatda, sənayedə yaranan vüsətli yüksəliş öz təsirini ədəbi düşüncədə də göstərməyə başladı. Sovet dövründə köhnəliyin qalığı kimi tənqid edilən, postmodernizmin az qala dəfn etməyə çalışdığı xalq yaradıcılığına yenidən qayıdış, ənənəvi milli sərəvətlərin öyrənilməsi, təbliği, dini və müqəddəs yerlərin ziyarət edilməsi müstəqilliyin gətirdiyi çox mühim göstəricilərdən sayılmalıdır. Məhz belə bir dövrdə Azərbaycan şairləri köhnə stereotiplərdən yaxa qurtararaq xalqın mənəvi dünyasını daha aydınlıqla işıqladan, milli əxlaqi dəyərlərimizə, inanc yerlərinə üz tutdular. Bu yazarlardan biri də Xalq şairi Zəlimxan Yaqubdur.

Şeirlərindəki milli mənəvi kolorit onun bədii yaradıcılığının mayasını təşkil edir. Şairin respublikamızın müstəqillik qazandığı dövrdə yazdığı şeirlərdə xalq ruhu, xalq təfəkkürü üstünlük təşkil edir. Şairin “Saz”, “Göyçə dərdi”, “Şair harayı”, “Yunis İmrə dastanı”, “Vətən yaraları”, “Borçalıda qalan izlər”, “Haqq-ədalət” və başqa əsərləri oxucuların qəlbinə yol tapan, onu düşündürən, yaxşı

mənada narahat edən əsərlərdəndir. Müstəqillik şairə azadlıq gətirdiyi kimi, həm də onu öz doğma ocağına – mənəvi dünyasına qaytarmışdı.

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini qazanması ilə islam dininə qoyulmuş qadağalar da ləğv edildi. İslam dünyasının müqəddəs yerlərinə zəvvarların ziyarətləri təşkil edildi. 1994-cü ilin iyul ayında Kəbəni ziyarətə gedən şairin həyatında yeni bir dövr başlayır, Kəbənin ziyarəti ilə bağlı yazdığı silsilə şeirləri çap olunur, bu mövzuda şairin ümumi dini dünya görüşü Məhəmməd (s.s) həsr etmiş “Peyğəmbər” poeması ilə nəticələnir. Əsərin bədii məziyyətlərini, şairin yaradıcılığında tutduğu yeri qiymətləndirərək filologiya elmləri doktoru, professor Qəzənfər Paşayev yazırdı ki, Zəlimxan Yaqub “Peyğəmbər” poemasını qələmə alana qədər illərlə şəriətimizə və peyğəmbərimizə dair kitabları tədqiq etmiş, ilahiyəti dərinədən bilən din xadimləri və başqa alimlərlə məsləhətləşmiş, nəticədə uğurlu bir əsər yazmışdır

İnancların Azərbaycan poeziyasında geniş şəkildə yer almasını təsadüfi saymaq olmaz, bunun tarixi məntiqə əsaslanan kökləri vardır. Tarix boyunca müxtəlif dünya görüşlərin meydanına çevrilmiş Azərbaycanda zamanla da müxtəlif inanclar yaranmışdır. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında ağaca, dağa, suya inam bəsləmək təzahürlərinə rast gəlməyimiz bir daha sübut edir ki, inanclar hələ çox qədim insanların həyatında önəmli rol oynamışdır. Genetik olaraq qan yaddaşımızın təlqin etdiyi inanclar da müasir şairlərin poeziyasında özünü göstərməkdədir. Bunu fanatizm əlaməti kimi qəbul etmək doğru olmaz, ən azından inanclar insanın mənən təmizlənməsinə kömək edən bir vasitə kimi dəyər qazanıbdir.

Dissertasiyanın “**Nəticə** “ hissəsində tədqiqatda əldə olunmuş başlıca elmi qənaət və mülahizələr ümumiləşdirilmiş, mövzunun perspektiv tədqiqat istiqamətləri göstərilmişdir.

Müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyası üzərindən apardığımız monoqrafik müşahidələr bizə ilk növbədə belə bir konseptual tezisə postalat şəkildə irəli sürməyə imkan verdi:

1) Azərbaycan poeziyası yarandığı və mövcud olduğu tarixin bütün mərhələlərində olduğu kimi, müstəqillik dövründə də milli bədii düşüncə sisteminin folklor potensialı ilə əlaqəsini heç vaxt itirməyib.

2) Tədqiqat boyu gəldiyimiz əsas nəticəyə görə folklor Azərbaycan poeziyasının və ümumən ədəbiyyatının daim milliləşmə qaynağını təşkil edibdi.

3) Folklor etnik mədəni tarixinin bütün təcrübəsini özündə proyeksiyalandıran milli düşüncə potensialı kimi bir an da olsun Azərbaycan ədəbiyyatından ayrı düşmədi.

Araşdırma göstərdi ki, folklorun ədəbiyyatla və onun aparıcı qollarından olan poeziya ilə əlaqəsi tarixən müxtəlif məzmunlarda təzahür etmişdir. Məhz;

folklor ibtidai mədəniyyət tariximizdə ilkin bədii düşüncənin forma və qəlibləri rolunu oynayır. Yazılı ədəbiyyat bu qəliblər əsasında təşəkkül tapır.

Müstəqillik dövrü poeziyasının folklor kontekstində öyrənilməsi göstərmişdir ki, bu poeziyada şəhidlik motivi aparıcı laylardan birini təşkil edir. Belə ki, müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyasında şəhidlik motivi folklor semantikasına ilə sıx bağlıdır. Müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyasında şəhidlik mövzusu zamanla müxtəlif tədqiqatların predmetinə çevrilmişdir. Lakin bu konsept heç vaxt folklor semantikasına baxımından tədqiq olunmamışdır.

Bizim ümumi qənaətimizə görə, şəhidlik milli şüur tariximizdə mənə hadisəsi, semantik dəyər, düşüncə konsepti kimi dörd mərhələdən keçmişdir:

1. Mifik düşüncə mərhələsi;
2. Folklor düşüncəsi mərhələsi;
3. İslami düşüncə mərhələsi.
4. Müasir milli düşüncə mərhələsi.

Çağdaş Azərbaycan poeziyasının folklorlardan faydalanaraq əxz etdiyi xəlqilik və müasirlik ideyalarının milli müstəvidə vəhdət təşkil edən dəyərlərini aşağıdakı təsnifatla qruplaşdırmaq:

I. Müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirinin xalq yaradıcılığının mənəvi ruhundan əxz olunmuş, nüvəsində Vətən sevgisini ehtiva edən nümunələri tarixi adət-ənənələrimizi, dədə-baba öyüd-nəsihətlərini, “Dədə Qorqud” ənənələrini, Koroğlu kimi igidlərinin qəhrəmanlıqlarını təsvir və təbliğ etməklə genetik olaraq türkün qan yaddaşında qorunub saxlanmış formulu oyadır və yenidən cəmiyyətə təqdim edir:

1) Vətən dediyimiz məfhumun altında cəmləşən, üstündə gəzdiyimiz, yaşadığımız müqəddəs torpağın sərhədlərinin qorunması, igidlik, sözüne bütövlük, cəsarət, dönməzlik, şücaət göstərmək kimi əxlaqi keyfiyyətlər aşılayır.

2) Cismani ömrünü namus və şərəflə yaşamaq, vətən üçün, yurd üçün layiqli övlad olmaq, sədaqətli dost, mehriban, qayğıkeş ailə üzvü kimi ataya, anaya meyr-məhəbbət göstərmək, qulluğunda durmaq, əhatəsində olan insanlara səmimi münasibət sərgiləmək, əsil vətəndaş olmaq keyfiyyətləri tərbiyə edir.

3) Haqq işi uğrunda mübarizə aparmaq, cəmiyyətə yad olan, ləkə gətirən hallara qarşı barışmazlıq hissələrini aşılayır.

4) Böyüklərə qayğıyla yanaşmaq, ağsaqqal, ağbirçək nəsihətini eşitmək, ailədə ataya, anaya, bacı-qardaşa, övlada məhəbbət, sevgi, sədaqət göstərmək, ailə prinsiplərinə təməlli münasibət, yurddaş, vətəndaş bağlılığını möhkəmlətmək kimi dəyərləri vicdan borcuna çevirir, bəşəri duyğular yaradır.

II. Bu poeziya nümunələri xalq yaradıcılığı ilə sıx bağlı olaraq, şifahi ədəbiyyatın sınaqlardan çıxmış forma və üslublarından istifadə edilməklə, o

cümlədən yeni, modern təfəkkürə uyğunlaşaraq bədiiliyinə, ifa tərzinə, inkişaf istiqamətlərinə görə təsnif olunur:

- 1) Lirik ricətlər – lirizm
- 2) Hiss, həyəcan – emosionallıq
- 3) Melodiklik – alliterasiya
- 4) Pafos, hiss-duyğunun psixoloji gərginliyi - dinamizm

Disertasiyada müasir şairlərin əsərlərində folklorun yeri və rolu geniş şəkildə araşdırılaraq müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycan poeziyası, demək olar ki, bütün zamanlarda folklor nümunələri ilə sıx bağlı olmuş, ayrı-ayrı şairlərin yaradıcılığında folklor müxtəlif forma və məzmununda inkişaf etmişdir.

Dissertasiyanın əsas müddəaları müəllifin aşağıdakı məqalələrində öz əksini tapmışdır:

Kitablar:

1. “Kitabi-Dədə Qorqud” və müasir Azərbaycan poeziyası. Bakı: Elm və təhsil, 2016, 72 s.
2. Çağdaş Azərbaycan poeziyasında folklor ənənələri. Bakı: Elm və təhsil, 2017, 256 s.
3. Əhməd Cavad poeziyası və folklor. Folklor və yazılı ədəbiyyat. I kitab. Bakı: Elm və təhsil, 2013, s.91-108

Məqalələr:

1. Halk şairi Resul Rızanın “Kız kulesi” şiirində Bahar motifləri/ Edebiyyatda Kibris və bahar sempozyumu, 20-24, 2013, KKTС, s.297-300
2. Великие деятели 14 века: Мырза Хайдар Дулати и Шах Исмаил Хатаи, Тараз, 2014. с.22-25
3. Образ мира в поэзии Азербайджанского поэта Мамед Араза. Литература и художественная культура тюркских народов в контексте восток-запад. Материалы международной научно-практической конференции. 14-15 мая 2014 год. С. 360-367
4. Hüseyn Cavidin eserlerinde türk kadını imgesinin karakteristik özellikleri. XXVI. Uluslararası KIBATEK edebiyat sempozyumu: Edebiyatta kadın, İstanbuл, 28-29 nisan 2014, s.107-112
5. Nüsrət Kəsəmənlinin poeziyasında oyun elementləri. Ümumtürk kontekstində Qarabağ xalq oyunları və meydan tamaşaları mövzusunda beynəlxalq elmi konfransın materialları. Tərtər şəhəri, 14 noyabr 2014. s.351-356
6. Müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirində “Koroğlu” motivi. Dədə Qorqud, elmi-ədəbi toplu, III (56), Bakı, 2015, s.75-79
7. Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığında milli-mənəvi dəyərlərin təzahürü. Filologiya məsələləri, Bakı. 2015/10, s.353-358

8. Xalq şairi Zəlimxan Yaqubun lirikasında dini inanclara qayıdış. Naxçıvan, Axtarışlar. 2015. c.5/4, s.32-36
9. Müasir Azərbaycan poeziyasında azadlıq harayı (Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin yaratdığı əsasında). ADPU-nun Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin 90 illik yubileyinə həsr olunmuş “İnsan və zaman” mövzusunda respublika elmi konfransının materialları. 26-27 noyabr 2015. s.95-103
10. “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun şeir strukturunun müasir poeziyada inikası. ADPU-nun “Kitabi-Dədə Qorqud”un alman dilində ilk tərcüməsi və nəşrinin 200 illik yubileyinə həsr olunmuş “Türk epos düşüncəsi yazılı abidələrdə” mövzusunda respublika elmi konfransının materialları. 19-20 noyabr 2015. s.113-119
11. Kəmaləddin Qədimin poeziyası və folklor. Dədə Qorqud, elmi-ədəbi topla, I (58), Bakı, 2016, s.50-55
12. Müasir Azərbaycan şeirində at kultu. BSU, Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Bakı. 2016/4, s.159-164
13. Müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyasında layla-elegiyalar. BAU. Bakı. Sivilizasiya, elmi-nəzəri jurnal, 2016/2
14. Nəriman Həsənzadənin poeziyasına bir baxış. Naxçıvan, Axtarışlar. 2016. c.6/3, s.35-39
15. Xəlil Rza Ulutürkün poeziyasında vətəndaşlıq düşüncəsi. Naxçıvan, Axtarışlar. 2016/4, (22), s.46-51
16. Adilə Nəzərin poeziyasında uşaq oyunlarının inikası. Filologiya məsələləri. Bakı, Elm və təhsil, 2016/9. s. 280-284
17. Müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirində Qaraca çoban. Filologiya məsələləri. Bakı, Elm və təhsil, 2016/11. s. 294-298
18. Çağdaş Azərbaycan şeirində “Koroğlu”. Dil və ədəbiyyat, beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, Bakı, 2016/3(99), s. 270-272
19. Dayandır Sevginin “Dəyiş adımızı” şeirində Dədə Qorqud obrazı. Dil və ədəbiyyat, beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, Bakı, 2016/4(100), s. 215-217
20. Müasir Azərbaycan poeziyasında ağac obrazı. ADU, Dil və ədəbiyyat. Bakı. C.7, 2016/5, s. 149-154
21. İslam Sadığın poeziyasında Koroğlu. AŞXƏDT, 2016/1 (48), s. 17-22
22. Çağdaş Azərbaycan poeziyasında “oyun-sevgi” nağili. İslam coğrafiyasında və Azərbaycanda xalq oyunları və meydan tamaşaları. Beynəlxalq Elmi Konfransın materialları, Bakı, 15 iyul 2016, s. 185-191
23. Çağdaş Azərbaycan poeziyası və “Kitabi-Dədə Qorqud”. Epos və Etnos, beynəlxalq elmi konfransın materialları, Bakı, 06-07 noyabr 2015, s. 257-265
24. Çağdaş Azərbaycan şiirində göç. KIBATEK, Amasya-Turkey, 01-03.12.2016, s.193-198

25. Orkun Bozkurtun poeziyasına bir bakiş. KIBATEK, II Uluslararası Kıbrıs türk edebiyatı ve edebiyatçıları sempozyumu, 12-13 mayıs 2016, İzmir-Türkiye, s.229-234
26. Çağdaş Azərbaycan şiirinde Nevruz bayramının Yansıması. Motif Akademi Halkbilimi dergisi, 2017/1, c.10 (19), s.
27. Свадебная обрядность в современной Азербайджанской поэзии. Казахский Национальный Университет им. Аль-Фараби, Вестник, Алматы, 2016/5 (163), с. 17-22
27. The Independence Period Poetry of Azerbaijan and “Kitabi Dede-Gorgud”. Best Journals, 27 feb, 2017, s. 59-68
28. Çağdaş şeirdə yas mərasiminin inikası. AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu, Ədəbiyyat məcmuəsi, 2017/1, s. 52-60
29. “Dədə Qorqud” şeiri və müasir poeziya. AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu, izm, 2017/1, s. 109-119
30. Çağdaş Azərbaycan şeirində qurd obrazı. AŞXƏDT, 2016/2(49), s. 20-26
31. “Kitabi-Dədə Qorqud” və Heydər Əliyev fenomeni. Dədə Qorqud, elmi-ədəbi toplu, II (59), Bakı, 2016, s. 51-57
32. Çağdaş poeziyada şəhidlik konsepti və folklor. Naxçıvan, Axtarışlar. 2016/4, (22), s. 46-51
33. Образ Нигяр – ханум в Азербайджанской поэзии периода независимости. Журнал Филологические науки, вопросы теории и практики, 2017/7 (73). Часть 1, с. 48-51
34. Les aspects Poétiques du poème “Le Livre de Dede Gorgud” dans la poesie moderne Azerbaidjan, Texte; Revue de Critique et de Theorie litteraire, La Volume 13, 2018/2,s.92-98
35. Поэзия видного азербайджанского поэта Мамеда Араза на русском языке /Сборник материалов международной научно-практической конференции. 27-30 ноября 2017 г. АЛЕФ Махачкала, 2017.с.76-85.
36. Çağdaş poeziyada “Koroğlu” dastanının şeir qəliblərindən istifadə haqqında. AŞXƏDT, 2018/1 (52), s.10-16.

The independence period of Azerbaijan poem and folklore

SUMMARY

The dissertation work consists of the introduction, four parts, the conclusion and the list of the used literature.

In the introduction the actuality of the investigation is based on, the object, aim and duties of the investigation are determined, the scientific innovations, methods and sources, the practical and theoretical importance of the investigation are spoken about, the information about the structure of the investigation is given.

The first part of the dissertation work called “The place and the role of the “Kitabi-Dede Gorgud” traditions in the poetical structural system of the independence period of Azerbaijan poem” consists of six chapters. In these chapters the following problems such as the epos “Kitabi-Dede Gorgud” in the context of the remarkable statesman Haydar Aliyev’s opinions and activity, the epos “Kitabi-Dede Gorgud” as the semantically-artistic nucleus of the independence period of Azerbaijan poem, the common-poetical aspects of the independence period of Azerbaijan poem, the images and motifs of “Kitabi-Dede Gorgud” as the independence period of Azerbaijan poem, the structural formulas of the poem “Kitabi-Dede Gorgud” in the independence period of Azerbaijan poem, the spirit “Kitabi-Dede Gorgud” as the poetical memory symbol in the independence period poem, etc. are investigated.

The second part of the dissertation is called “The traditions of the epos “Koroglu” in the system of the independence period of Azerbaijan poem. This part consists of four chapters and four subchapters. The following problems such as the problem “the epos “Koroglu” and the modern poetry” in the theoretical-philological thinking context, the national heroic code “Koroglu” and the poetical aspects of the independence period of Azerbaijan poetry, the semantically codes about the images and motifs Koroglu in the independence period of Azerbaijan poetry, Koroglu as the mythic liberator code in the modern poem, Koroglu as the symbol of the national hero in the modern poem, Koroglu’s knights are as the artistic archetypes in the modern poem, Nigar khanum as the symbol of the national hero code of the Azerbaijan woman in the modern poem,

“Koroglu” poetical speech moulds in the modern poetry, etc. are investigated in this part.

The third part of the dissertation called “The motif martyrdom and its folkloric semantics in the independence period of Azerbaijan poetry” consists of four chapters. The following problems such as the theoretical basis of the folklore semantics of the motif martyrdom in the independence period of the poetry, the folklore codes in “Gulustan”, “Istiglal” and “Shahid”, the motif martyrdom and folklore in the modern poetry, lullaby-elegy as the folkloric paradigm of the martyrdom motif in the modern poetry, etc. are investigated in this part.

The last, the fourth part of the dissertation is called “The artistic reflection of the ritual and belief motifs in the independence period of Azerbaijan poetry” and it consists of five chapters. The following problems such as the Novruz holiday motifs in the modern poetry, the wedding motifs in the modern poetry, the mourning motifs in the modern poetry, the game motifs in the modern poetry, the belief motifs in the modern poetry, etc. are investigated in this part.

In the conclusion the main provisions of the investigation are carried out and the future directions of the investigated subject are shown.

АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ ПОЭЗИЯ ПЕРИОДА НЕЗАВИСИМОСТИ И ФОЛЬКЛОР

РЕЗЮМЕ

Диссертация состоит из введения, четырех глав, заключения и списка использованной литературы.

Во **«Введении»** даётся информация об актуальности темы, объекте, предмете, цели, задачах, научной новизне, теоретических и методологических основах, практической значимости, апробации и структуре исследования.

Первая глава диссертации, которая называется «Роль и место традиций «Книги моего Деда Коркута» в поэтической структурной системе Азербайджанской поэзии периода независимости», состоит из шести разделов. В этих разделах исследуются такие проблемы, как эпос «Книга моего Деда Коркута» в контексте взглядов и деятельности выдающегося государственного деятеля Гейдара Алиева, «Книга моего Деда Коркута» как семантико-художественное ядро Азербайджанской поэзии периода независимости, «Книга моего Деда Коркута» и общепозэтические аспекты Азербайджанской поэзии периода независимости, образы и мотивы «Книги моего Деда Коркута» как национальные архетипы Азербайджанской поэзии периода независимости, структурные формулы стихотворений «Книги моего Деда Коркута» в Азербайджанской поэзии периода независимости, дух «Книги моего Деда Коркута» как символ поэтической памяти в Азербайджанской поэзии периода независимости.

Вторая глава диссертации называется «Традиции эпоса «Короглы» в системе Азербайджанской поэзии периода независимости». Эта глава состоит из четырех разделов и четырех подзаголовков. Данная глава посвящена анализу следующих проблем: проблема «эпос «Короглы» и современная поэзия» в контексте теоретико-филологической мысли», «Короглы» - код национального героизма и поэтические аспекты Азербайджанской поэзии периода независимости, семантические коды, связанные с образом и мотивами Короглы в Азербайджанской поэзии периода независимости, Короглы, как код мифического спасителя в современной поэзии, Короглы, как символ национального героя в современной поэзии, соратники-сорвиголовы Короглы – художественные архетипы героизма в современной поэзии,

Нигяр ханум, как код национального героизма Азербайджанской женщины в современной поэзии, поэтические формы речи «Короглы» в современной поэзии и т.д.

Третья глава диссертации, которая называется «Мотив шехидства и его фольклорная семантика в Азербайджанской поэзии периода независимости» состоит из четырёх разделов. В этой главе были исследованы такие проблемы, как теоретические основы фольклорной семантики мотива шехидства в поэзии периода независимости, фольклорные коды в «Гюлистан»е, «Истиклал»е и «Шехид»ах, мотив шехидства в современной поэзии и фольклор, колыбельная-элегия - как фольклорная парадигма мотива шехидства в современной поэзии и т.д.

Последняя, четвертая глава диссертации называется «Художественное отображение мотивов ритуала и поверий в Азербайджанской поэзии периода независимости» и состоит из пяти разделов, в которых исследуются проблемы мотивов Новруза в современной поэзии, свадебных мотивов в современной поэзии, погребальных мотивов в современной поэзии, мотивов игры в современной поэзии, мотивов поверий в современной поэзии и т.д.

В **«Заключении»** диссертации обобщаются основные научные выводы, полученные в ходе исследования и намечаются направления дальнейших исследований по этой теме.

Kağız formatı: 60/84 16/1
Sayı: 100

AMEA-nın mətbəəsində çap olunmuşdur.

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ФОЛЬКЛОРА**

На правах рукописи

НИЗАМИ МУРАД оглы МАМЕДОВ

**АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ ПОЭЗИЯ ПЕРИОДА
НЕЗАВИСИМОСТИ И ФОЛЬКЛОР**

5719.01 - **Фольклористика**

5716.01- **Азербайджанская литература**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание научной степени
доктора филологических наук

БАКУ – 2018

